

РЕКОМЕНДОВАНО
МІНІСТЕРСТВОМ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СОЛЯШНИК

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА

розвитку, навчання і виховання
дітей раннього віку

Любомира Калуська

Комплексна програма
розвитку, навчання і виховання
дітей раннього віку
“СОНЯШНИК”

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Тернопіль
“Мандрівець”
2014

УДК 373.2
ББК 74.100
К 17

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ від 03. 10. 2014 р. № 1126)*

Експерти:

Т. О. Піроженко – завідувач лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, доктор психологічних наук, професор;

М. А. Машовець – заступник директора з науково-методичної та навчальної роботи Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, професор, доцент;

Т. В. Панасюк – начальник відділу дошкільної освіти Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України.

Рецензенти:

П. О. Лаврів – методист Інформаційно-методичного центру освіти і науки виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради;

Н. О. Слезко – завідувач дошкільного навчального закладу № 14 “Кристалік” м. Івано-Франківськ.

Калуська Л. В.

К 17   Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку “Соняшник” / Л. В. Калуська. — Тернопіль : Мандрівець, 2014. — 88 с.

ISBN 978-966-634-843-5

Комплексна програма “Соняшник” визначає основні завдання розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку, формування їх тіла, душі та розуму згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти (державним освітнім стандартом).

Для педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів, батьків.

УДК 373.2
ББК 74.100

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	5
НЕМОВАЯТКО: розвиток, навчання і виховання дітей першого року життя.....	12
<i>Розділ I.</i> Розвиток і виховання тіла.....	24
<i>Розділ II.</i> Розвиток і виховання душі та серця.....	25
<i>Розділ III.</i> Мовленнєво-комунікативний розвиток.....	27
<i>Розділ IV.</i> Розвиток і виховання розуму	28
<i>Розділ V.</i> Художньо-естетичний розвиток.....	30
<i>Розділ VI.</i> Розвиток ігрових умінь та навичок	32
МАЛЯТКО: розвиток, навчання і виховання дітей другого року життя.....	33
<i>Розділ I.</i> Розвиток і виховання тіла.....	38
<i>Розділ II.</i> Розвиток і виховання душі та серця.....	41
<i>Розділ III.</i> Мовленнєво-комунікативний розвиток.....	42
<i>Розділ IV.</i> Розвиток і виховання розуму	45
<i>Розділ V.</i> Художньо-естетичний розвиток.....	47
<i>Розділ VI.</i> Розвиток ігрових умінь та навичок	50
МОВЛЕНЯТКО: розвиток, навчання і виховання дітей третього року життя	52
<i>Розділ I.</i> Розвиток і виховання тіла.....	58
<i>Розділ II.</i> Розвиток і виховання душі та серця.....	62
<i>Розділ III.</i> Мовленнєво-комунікативний розвиток.....	65
<i>Розділ IV.</i> Розвиток і виховання розуму	68
<i>Розділ V.</i> Художньо-естетичний розвиток.....	72
<i>Розділ VI.</i> Розвиток ігрових умінь та навичок	75
<i>Розділ VII.</i> Розвиток і виховання здібностей та творчості	77

Додатки.....	80
<i>Додаток 1.</i> Орієнтовний розпорядок дня для дітей першого року життя	80
<i>Додаток 2.</i> Орієнтовний розпорядок дня для дітей другого року життя	81
<i>Додаток 3.</i> Орієнтовний розпорядок дня для дітей третього року життя	83
Література.....	84

*Дитина – це хатина, в якій живе душа.
І, якщо не наповнити цю хатину
мудрими корисними звичками,
хатина залишається пустою.*

Я. А. Коменський

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

З якого віку треба наповнювати “хатину”, про яку говорив Я. А. Коменський? Є низка публікацій щодо розвитку інтелекту та здібностей дитини ще в утробі матері (наприклад, якщо під час вагітності мама читає казки майбутній дитині, розмовляє з нею, то дитина значно швидше оволодіває мовленням). На сьогодні є достатня кількість досліджень щодо раннього розвитку дитини, зокрема, праці Ж.-Ж. Руссо, Д. Дьюї, Г. Домена та багатьох інших учених у галузі перинатальної педагогіки і психології, зокрема таких, як С. Гроф, А. Бертін, О. Ранк, Ю. Вдовиченко, І. Гордієнко, Н. Жилка, З. Карпенко, Н. Назарук та ін.

Професор І. Бехтерев писав: “Немовлятко не тільки шматок м’яса; воно потребує не одного лише фізичного догляду, але вже й виховання його розумової і емоціональної натури, бо вже в перші ж тижні життя закладаються й перші підвалини здоров’я тіла й духа”. Тому дорослим, які оточують дитину, треба бути максимально уважними і відповідально ставитися до своїх обов’язків: не тільки народити дитину, а й зробити з неї Людину, бути гідним прикладом для неї. Адже, як зазначає С. Русова: “Дуже рано розпочинає дитина свою велику працю переймання усіх рухів, усіх звичаїв свого соціального оточення і дуже поволі виступають в її свідомості два полюси, два протилежні шпилі: я сам і другі люди. «Я» виникає з уяви про цих других людей, а ці другі люди повстають із уяви про себе самого. Усе, що дитина робить, вона навчилася, дивлячись, як те саме робили другі...” (С. Русова. Вибрані педагогічні твори. – К. : Освіта, 1996. – 303 с. – С. 142.)

Актуальність. Потреба розроблення комплексної програми розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку “Соняшник” обумовлена необхідністю створення навчально-методичного забезпечення для реалізації завдань Базового компонента дошкільної освіти (державного освітнього стандарту).

Концептуальна ідея – у виробленні оптимального варіанта реалізації змісту Базового компонента дошкільної освіти, якісно нових підходів до розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку, що ґрунтуються

на інтеграції наукової та народної педагогіки, педагогічної спадщини видатних вітчизняних та зарубіжних учених із сучасними теоріями та державними вимогами і стандартами, спрямованими на всебічний розвиток дітей раннього віку.

Виходячи із зазначеного вище, **метою** комплексної програми “Соняшник” є виховання серця, душі, тіла і розуму дитини з перших днів життя.

Завдання програми – закласти основи здоров’я, забезпечити фізичний, духовний, моральний, естетичний, емоційний та інтелектуальний розвиток дитини раннього віку.

Нормативно-правовою основою програми є державні документи: Закони України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція).

Теоретико-методологічною базою програми є наукові дослідження в галузі особистісно орієнтованої педагогіки (І. Бех, І. Єрмаков, О. По-метун, О. Савченко), теорії і методики дошкільного виховання (Л. Артемова, А. Богуш, Е. Вільчковський, Н. Гавриш, Н. Денисенко, О. Кононко, К. Крутій, Т. Пироженко, Т. Поніманська, С. Якиманська та ін.) та української етнопедагогіки (С. Русова, В. Сухомлинський, М. Стельмахович).

Прогностичність програми – її відповідність вимогам та умовам, у яких вона буде реалізуватися, а саме: забезпечення пізнавально-розвивального та духовно-естетичного середовищ, позитивного мікроклімату любові і добра у дошкільному навчальному закладі і вдома.

Програма є реалістичною (її здатність забезпечувати відповідність між бажаним і можливим), *соціально адаптованою* (змістові програмові завдання дібрані з максимальним урахуванням вікових та індивідуальних сприймальних можливостей дитини і спрямовані на забезпечення кожній дитині індивідуальної траєкторії розвитку), *раціональною* (у програмі визначено такі цілі і способи їх досягнення, які дозволять одержати максимальний позитивний результат), *цілісною* (забезпечує повноцінний усебічний розвиток тіла, душі і розуму дитини, формування найважливіших життєвих компетенцій та особистісних якостей відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти).

Основні принципи побудови комплексної програми “Соняшник”

Принцип науковості передбачає такий вибір змісту програмового матеріалу, що відповідає сучасному рівню розвитку науки та вимогам Базового компонента дошкільної освіти, здатний забезпечити розвиток особистості дитини раннього віку.

Принцип природовідповідності визначає, що зміст освітньої роботи має відповідати природі (натурі), закономірностям розвитку, задаткам, здібностям, нахилам, інтересам дітей раннього віку.

Принцип цілісності забезпечує упорядкованість, єдність і взаємозв'язок усіх структурних компонентів комплексної програми та її цільових підпрограм відповідно до визначених мети і завдань.

Принцип систематичності забезпечує виклад програмового матеріалу з дотриманням послідовності, пов'язуючи новий матеріал з попереднім.

Принцип концентризму орієнтує, що знання дитини про предмет або явище мають розширюватися, поглиблюватися, уточнюватися, систематизуватися, узагальнюватися. Тому назви розділів, їхні завдання, теми у різних вікових групах повторюються, а програмовий зміст концентрично вибудовується від простого до складного, що забезпечує міцність засвоєння знань, більш глибоке проникнення у сутність явищ та процесів.

Принцип доступності передбачає такий відбір програмового матеріалу, який буде для дитини посильним, цікавим, зрозумілим, оскільки він максимально враховує вікові особливості дітей.

Принцип інтеграції народної та наукової педагогіки об'єднує і концептуалізує зміст програмового матеріалу навколо ідеї фізичного, національно-патріотичного, духовно-морального, художньо-естетичного виховання дітей раннього віку на основі сучасних досліджень проблем дошкільного виховання з урахуванням народних виховних традицій, етнопедагогічних і соціокультурних умов та регіональних особливостей.

Структура програми

Програма “Соняшник” складається із трьох цільових підпрограм: “Немовлятко” (перший рік життя), “Малюєтко” (другий рік життя), “Мовляєтко” (третій рік життя), кожна з яких включає антропометричні дані, вікові особливості розвитку, напрями розвитку та діяльності (соціальний, емоційний, моторика та фізичний, сенсорний та особливості сприймання, мовленнєво-комунікативний, психічні процеси, духовно-моральний, художньо-естетичний, ігрові уміння та навички, навчальна діяльність, передумови трудової діяльності), їх показники.

Зважаючи на стрімкий розвиток дітей першого року життя, помісячно подано основні позиції, що стосуються особливостей та напрямів розвитку, а також характеристика їх рефлекторної діяльності.

Це дає змогу батькам і педагогам, використовуючи дані таблиці, орієнтуватися на віковій можливості дитини раннього віку, ефективніше здійснювати індивідуальний підхід, визначаючи та добираючи диференційовані завдання для неї.

Підпрограми містять такі розділи:

Розділ I. Розвиток і виховання тіла (гігієна, розпорядок дня, харчування, рухова діяльність, профілактичні заходи, безпечна поведінка, емоційне здоров'я).

Розділ II. Розвиток і виховання душі та серця (люби ближнього свого як самого себе, шануй батька і матір, і буде тобі добре на землі; патріотичне, соціальне, моральне, естетичне, трудове; для третього року додається ще екологічне, економічне та статеве виховання).

Розділ III. Мовленнєво-комунікативний розвиток (для дітей *першого року життя* – спілкування, лексика, фонетика, художня література і фольклор, дрібна моторика рук у контексті мовленнєвого розвитку; для дітей *другого року* додаються граматична будова мовлення, розвиток мовлення; для дітей *третього року життя* – синтаксис і виразність мовлення).

Розділ IV. Розвиток і виховання розуму (сенсорний розвиток, пізнавальна діяльність у довшілі¹).

Розділ V. Художньо-естетичний розвиток дитини (для дітей *першого року життя* – передумови ліплення, передумови малювання, музика і співи, театралізована діяльність; для дітей *другого року* – передумови сприймання творів мистецтва, ліплення, малювання, музика і співи, театралізована діяльність, свята та дозвілля; для дітей *третього року життя* – ліплення, малювання, аплікація, конструювання, музика і співи).

Розділ VI. Розвиток ігрових умінь та навичок (для дітей *першого року життя*: 2-ге півріччя та кінець року – передумови ігрової діяльності, народні ігри, рухливі ігри, дидактичні ігри та вправи, конструкторсько-будівельні ігри; для дітей *другого року* – передумови ігрової діяльності, народні ігри, хороводні ігри, рухливі ігри, дидактичні ігри та вправи, ігри з піском, водою, снігом тощо, музично-дидактичні ігри, театралізовані ігри, сюжетні ігри, конструкторсько-будівельні ігри; для дітей *третього року життя* – передумови ігрової діяльності, дитячі іграшки, народні ігри, хороводні ігри, рухливі ігри, дидактичні ігри та вправи, ігри з піском, водою, снігом тощо, музично-дидактичні ігри, театралізовані ігри, сюжетні ігри, конструкторсько-будівельні ігри).

---

¹ Довкілля розглядається в широкому плані: як довкілля соціальне, довкілля етнічне, довкілля природне і довкілля предметне, дослідницька діяльність, формування елементарних математичних уявлень.

Розділ VII. Розвиток і виховання здібностей та творчості (для дітей *третього року життя* – передумови розвитку творчості у мовленнєвій, образотворчій, пісенно-танцювальній та ігровій діяльності).

У кінці кожного розділу подано таблицю, за допомогою якої педагоги і батьки можуть орієнтуватися у рівні засвоєння змісту програмових завдань дітьми, сформованості та розвитку їхніх компетентностей. У таблиці є такі орієнтири: *дитина має уявлення* (наприклад, про предмети, їх назви та призначення окремих із них; до прикладу, на ліжечку сплять, ложкою їдять), *розпізнає* (наприклад, різні види іграшок: ляльки, машини, будівельні кубики, цеглинки), *показує* або *називає* (наприклад, на кінець року співвідносить назви з відповідними предметами: олівці, папір, дзвіночки), *діє* (наприклад, виконує ігрові дії з предметами; за зразком дорослого або самостійно імітує рольові дії (годує, вмиває, укладає спати ляльку, іграшкових кошенятко, курчатко, зайчика); повторює ігрові дії, наслідуючи дорослих під час промовляння останніми утішок, забавлянок, пестіюк).

Завдання у розділах ускладнюються відповідно до віку дітей. Це відображено у деяких структурних компонентах розділу. Так, наприклад, з *третього року* вводиться розділ “Розвиток і виховання здібностей та творчості”, який визначає передумови та розвиток творчості у мовленнєвій, образотворчій, пісенній, танцювальній та ігровій діяльності.

Програмові завдання кожного із семи розділів визначені відповідно до державних стандартів дошкільної освіти та з максимальним урахуванням особливостей розвитку дитини відповідного віку. Вони співвідносяться з освітніми лініями Базового компонента дошкільної освіти і спрямовані на реалізацію окреслених в освітніх лініях завдань.

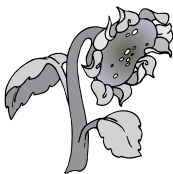
Таблиця

Назви розділів	Освітні лінії Базового компонента дошкільної освіти
Розділ I. Розвиток і виховання тіла	“Особистість дитини”, “Гра дитини”, “Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”, “Дитина в соціумі”
Розділ II. Розвиток і виховання душі та серця	“Особистість дитини”, “Гра дитини”, “Дитина в соціумі”, “Дитина у світі культури”
Розділ III. Мовленнєво-комунікативний розвиток	“Мовлення дитини”, “Гра дитини” “Дитина в соціумі”, “Особистість дитини”

Розділ IV. Розвиток і виховання розуму	“Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”, “Дитина в природному довкіллі”, “Дитина в соціумі”, “Гра дитини”, “Особистість дитини”
Розділ V. Художньо-естетичний розвиток дитини	“Дитина у світі культури”, “Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”, “Гра дитини”
Розділ VI. Розвиток ігрових умінь та навичок	“Особистість дитини”, “Гра дитини”, “Дитина у світі культури”, “Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”, “Мовлення дитини”
Розділ VII. Розвиток і виховання здібностей і творчості	“Гра дитини”, “Особистість дитини”, “Дитина у світі культури”, “Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”, “Мовлення дитини”

**НАЗВА ПРОГРАМИ СИМВОЛІЧНА.
Тож чому “Соняшник”?**

- ☼ Соняшник – квітка сонця. Повертає голівку за сонцем. Так і маленька навіть новонароджена дитинка завжди повертає голівку за своїми рідними, прагне купатися у променях батьківської любові.
- ☼ Це рослина з високим та міцним стеблом. Такими мають бути і діти – життєздатними та життєстійкими, зростати здоровими та бадьорими.
- ☼ Має міцне, розгалужене коріння. Діти повинні зростати в ріднім краю, з рідним словом, любити й цінувати народні звичаї, традиції, знати своє коріння, свій рід, свою родину, любити свою землю, пишатися людьми, що живуть на цій землі.
- ☼ Соняшник любить сонце. Діти мають бути життєрадісними, веселими, сповненими великої життєвої енергії з позитивним світосприйманням, зростати у променях батьківської любові.
- ☼ Це технічно корисна культура. Діти мають бути соціально адаптованими і життєво компетентними, зі спрямованістю на принесення користі собі й іншим.
- ☼ Квітка соняшника має багато золотистих сонячних пелюсток. Кожна пелюстка символізує добрі звички, відкритість, чуйне серце, тобто ті морально-духовні якості, якими має оволодіти кожна дитина змалечку і випромінювати, як сонце, любов, доброту до всіх і до всього, проявляти щирість і пошану до людей, бути комунікабельними і мати багато друзів.
- ☼ Соняшник має багато зерняток. Кожне зернятко – це певний обсяг різносторонніх знань соціального, етнічного, природного і предметного середовищ, з якими дитина ознайомлюється відповідно до свого віку.

НЕМОВЛЯТКО

РОЗВИТОК, НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ

Антропометричні дані

Хлопчики			
Вік	Довжина тіла (см)	Маса тіла (г)	Окружність грудної клітки (см)
При народженні	48-52	3075-3985	34-38
1 місяць	52-57	3680-4960	36-40
3 місяці	59-64	5950-6900	38-43
6 місяців	65-70	7790-9450	43-46
9 місяців	70-76	8705-11 150	45-51
12 місяців	73-79	10 000-11 500	47-51
Дівчатка			
Вік	Довжина тіла (см)	Маса тіла (г)	Окружність грудної клітки (см)
При народженні	48-51	2890-3780	34-37
1 місяць	51-56	3606-4694	35-38
3 місяці	58-62	5495-6655	39-43
6 місяців	64-69	7050-8910	42-47
9 місяців	68-73	8270-10 290	45-49
12 місяців	72-77	9001-10 800	45-50

Особливості розвитку

У народі про новонароджену дитину кажуть “пискля”, кількамісячну називають “смійон”, “плаксун”, “повзунець”, “дибун”, “белькотун”.

Видатний учений-психолог Є. Субботський докладно описує відчуття новонародженого в момент появи на світ. Він підкреслює, що “новонароджений іде в наш світ по килиму із шипів, продираючись крізь зарослі терня”. Вже з перших хвилин свого життя дитина реагує на зовнішні подразники усіма органами чуття (зморщене личко від больових зусиль під час пологів; заплющені очі від яскравого світла; крик, коли торкаються до тіла; крик, коли вперше вдихнула повітря).

Новонароджена дитина з перших днів появи на світ намагається пристосуватися до нового життєвого середовища. Вона реагує на голос матері, розрізняє інтонації, з якими спілкувалися з нею у допологовий період, упізнає звуки мелодій, які чула, перебуваючи в утробі.

Уже в перші тижні маля здатне сприймати тембр, гучність та висоту звука. Згодом повертає голівку на звук. У цей момент дуже важливо постійно спілкуватися з дитиною, розмовляти з нею. Вона починає впізнавати своє найближче соціальне оточення: маму, батька. І вже у кінці першого місяця у відповідь на лагідні слова з'являється, за висловом психологів, “соціальна” усмішка, яка засвідчує потребу дитини у спілкуванні.

При правильному вихованні у дітей раннього віку переважає бадьора активна поведінка. Вони рухливі, багато всміхаються, що відповідає оптимальному стану збудження їхньої нервової системи. Однак треба враховувати, що в ранньому віці стан збудження нервової системи ще не стійкий. Оптимальний стан може навіть через незначні причини переходити у фазу підвищеного чи зниженого збудження. Поведінка дитини в цьому випадку різко змінюється. Дитина може голосно кричати, відмовлятися виконувати звичні для неї дії, вередувати, чи, навпаки, стає млявою, байдужою до всього навколишнього. Підвищення чи зниження збудливості спостерігається в дітей порівняно часто. Однак це не можна визнати природнім для цього вікового періоду. Зміна збудження найчастіше є результатом помилок у вихованні (порушення режиму, непосильні вимоги до дитини, часті заборони тощо). Врівноважена поведінка дітей може мінятися і через хворобу, неповне задоволення їхніх органічних потреб, вплив неприємних для дітей фізичних подразників. Варто поспостерігати за дитиною, щоб вчасно зрозуміти причини змін у її поведінці й усунути їх. Підвищене чи знижене збудження нервової системи, а отже, неуврівноважена поведінка малюка може негативно позначитися не лише на здоров'ї, а й на розвитку. Для правильного розвитку нервової системи,

як кажуть “з пелюшок”, важливе значення має дотримання правил сну та режиму харчування, забезпечення позитивної емоційної атмосфери.

Рефлекторна діяльність

У новонароджених надзвичайно важливу роль відіграє рефлекторна діяльність, що забезпечує пристосування дитини до нових умов середовища. Вважаємо за доцільне подати характеристику рефлекторної діяльності дитини¹.

Однією з важливих передумов правильного розвитку мозку в новонароджених є наявність безумовних рефлексів, на базі яких формуються умовні рефлекси.

Безумовні рефлекси	Характеристика рефлексу
Пошуковий рефлекс	Якщо ніжно торкнутися шкіри дитини в кутику рота (не торкаючись губ), відбувається опускання нижньої губи, поворот голови в бік подразника. Рефлекс зникає в 1 рік
Хоботковий рефлекс	Якщо легенько вдарити пальцем по губах новонародженого, відбувається скорочення колових м'язів рота, витягування губ хоботком
Смоктальний рефлекс	Якщо дитині дати соску, то починаються активні смоктальні рухи. Рефлекс зникає в 1 рік
Рефлекс змикання повік	Якщо пальцем постукати по надбрівній дузі, то відбувається змикання повік з відповідного боку. Рефлекс зникає у 6 місяців
Долонно-ротовий рефлекс Бабкіна	У разі натискання великим пальцем на долоню дитини поблизу основи великого пальця відбувається відкривання рота, згинання голови. Рефлекс зникає у 3 місяців
Хапальний рефлекс	Дитина хапає і міцно утримує вкладені в її долоні пальці

¹ Тарасюк В. С., Титаренко Г. Г., Паламар І. В., Титаренко Н. В. Ріст і розвиток людини. – К.: Здоров'я, 2002. – 272 с. – С. 12–14.

Губа Г. П. Неврологические симптомы, синдромы и функциональные пробы. – К.: Здоров'я, 1969. – 299 с.

Рефлекс Робінсона	Дитина утримує пальці дорослого в своїх долонях і її можна припідняти над опорою. Рефлекс зникає у 2–4 місяці
Рефлекс Моро	Якщо вдарити по поверхні, на якій лежить дитина, на відстані 20 см з обох боків від голови, то дитина відводить руки вбік і розгинає пальці, потім руки повертаються в попереднє положення. Рефлекс зникає у 4 місяці
Рефлекс Бабінського	Якщо провести по підшві по зовнішньому краю стопи від п'ятки до пальців, то виникає тильне розгинання великого пальця, згинання інших пальців у бік підшви, пальці розходяться віялом. Рефлекс зникає у 2 роки
Рефлекс Керніга	Дитина лежить на спині, їй згинають ногу в кульшовому і колінному суглобах. У разі позитивного рефлексу не вдається розігнути ногу в колінному суглобі. Рефлекс зникає у 4 місяці
Рефлекс опори	Дитина у вертикальному положенні при підтримці дорослого спирається на поверхню стола повною стопою, ноги напівзігнуті, тулуб випрямлений. Рефлекс зникає у 2 місяці
Рефлекс автоматичної ходи	Дитина при підтримці дорослого, спираючись на поверхню, здійснює крокові рухи, тулуб нахилиється вперед. Рефлекс зникає у 2 місяці
Рефлекс Галанта	Якщо пальцем провести по біляхребтовій лінії від шиї до сідниць, коли дитина лежить на боці, то відбувається вигинання тулуба дугою, відкритою назад. Рефлекс зникає у 4 місяці
Рефлекс повзання Бауера	Якщо до підшов стоп дитини, яка лежить на животі, прикласти долоні дорослого, то вона, впираючись, відштовхується від них ніжками і повзе

Рефлекс Переса	Дитина лежить на животі, пальцем проводять по остистих відростках хребта від куприка до шиї, що викликає прогинання тулуба, згинання верхніх і нижніх кінцівок, піднімання голови, таза, іноді сечовиділення, дефекацію, крик. Рефлекс зникає у 4 місяці
Лабіринтний тонічний рефлекс	Виникає під час зміни положення голови дитини у просторі. Якщо дитина лежить на спині, то підвищений тонус м'язів-розгиначів шиї, спини, ніг. Якщо дитину перевертають на живіт, то збільшується тонус м'язів-згиначів шиї, спини, ніг
Симетричний шийний тонічний рефлекс	У разі пасивного згинання голови новонародженого, який лежить на спині, підвищується тонус м'язів-згиначів рук і розгиначів ніг. У разі розгинання голови спостерігається зворотна взаємодія. Рефлекс зникає в 1 рік
Верхній рефлекс Ландау	Дитина у положенні на животі піднімає голову, верхню частину тулуба і руки, спираючись на долоні рук, і утримується в цьому положенні. Виявляється після 4 місяці
Нижній рефлекс Ландау	У положенні на животі дитина розгинає і піднімає ноги. Рефлекс з'являється після 5-6 місяці
Прості шийні й тулубні установчі рефлекси	Поворот голови в бік викликає поворот тулуба в той самий бік, але не одночасно, а окремо, спочатку відбувається поворот грудного відділу тулуба, а потім – тазового. Рефлекси виявляються після народження
Ланцюговий установчий рефлекс з тулуба на тулуб	Якщо плечі дитини повертаються в бік, то повертається тулуб і нижні кінцівки в той самий бік, але не одночасно, а окремо. Поворот тазового відділу викликає поворот тулуба. Рефлекс виявляється після 6 місяців

Дитина першого року життя розвивається дуже стрімко. Зміни відбуваються щоденно, щотижнево. Орієнтовні показники цих змін відповідно до віку (тиждень, місяць, рік) подано у таблиці.

Вік	Показники загального розвитку дитини
1-й тиждень	Орган слуху на момент народження загалом майже сформований
2-3-й тижні	Формується координація м'язів очей. Дитина повертає голову в бік цікавого предмета, джерела звуку, що свідчить про координовані рухи шийних м'язів. Наприкінці 1-го місяця формується умовний захисний миготливий рефлекс на звуковий подразник. Починає фіксувати погляд на обличчі дорослого
1,5 місяці	Дитина починає тримати голову. Розвивається координація рухів рук. Плавно стежить за предметами, що рухаються. Розтискає пальці, тягнеться до брязкальця. З 2-го місяця фіксує погляд до 1 хв на яскравих предметах, однак зір не чіткий. Починає розрізняти контрастні кольори (наприклад, червоний – білий, білий – чорний). У 2-2,5 місяці дитина вже “ловить” звук у просторі
3 місяці	Дитина починає впізнавати маму, повторювати за дорослими звуки, криком виражає незадоволення, відповідає усмішкою на знайомі обличчя близьких людей. Починає тримати голову у вертикальному положенні. На 3-му місяці життя виробляються умовні рефлекси на диференціювання кольорів у разі підкріплення безумовними подразниками. Починає стежити за предметами. Зорове зосередження на предметі триває 7–10 хв. Розвивається комплекс психомоторного збудження, у якому соціальний контакт домінує над предметним
3–3,5 місяці	Дитина починає розглядати свої руки, перебирає пальцями, мацає край пелюшки, вміє хапати предмети всією долонькою. Їй потрібні дрібніші іграшки. У цей час починають формуватися цілеспрямовані рухи
4 місяці	Дитина добре впізнає близьких їй людей, по-різному реагує на різний тон звертання до неї. Довго тримає іграшку в руках, самостійно перевертається зі спини на живіт

5 місяців	Дитина тягне руку і хапає іграшку, рухи вже нагадують рухи дорослої людини. Вдосконалюється координація рухів м'язів спини. Дитина самостійно перевертається зі спини на живіт. У цей час вона може при підтримці дорослого сидіти і стояти на випрямлених ногах. Малюк починає вибирати іграшку за кольором
6 місяців	Дитина стає більш емоційною й активною. Грається з тими іграшками, які можна втримати руками. У неї виражені мимічні та голосові реакції
7 місяців	Малюк самостійно тягне до рота пляшечку з соскою обома руками; він довго повторює склади, яких стає все більше, з'являється белькотіння. Більшість дітей у цьому віці добре повзають
8 місяців	Дитина може самостійно взяти предмет, упевнено перекладає його з однієї руки в другу, може утримувати відразу кілька іграшок у руці. З положення сидячи з підтримкою дорослого стає на ноги. Початком ходіння є стояння в ліжку з переступанням ніжками
9 місяців	Дитина тягнеться до іграшок, складає гірку, кубики, відповідає на прохання дати ручку
10 місяців	Дитина правильно орієнтується у назвах деяких предметів, розрізняє близько 10 слів, повторює за дорослими різноманітні звуки, склади. Однак активність дитини значно залежить від виховання. Окремі діти можуть самостійно ходити
11 місяців	Малюк довго самостійно грається; може брати обома руками чашку і самостійно пити. Складає пірамідку з кількох кілець
12 місяців	Дитина знає багато предметів, з цікавістю розглядає малюнки, на прохання дорослих показує предмети, з'являється словесне мовлення

Особливості становлення мовлення і спілкування

Примітка. За кн. : Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / за ред. А. М. Богуш. – К. : Вища шк., 2007. – 542 с. : іл. – С. 222–229.

Богуш А. М. Мова дітей. Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / під заг. ред. С. Чердниченко. – К. : Кобза, 2003. – 144 с. – С. 7–14.

Вік	Показники змін у розвитку мовлення і спілкування дитини першого року життя
1-й місяць	За короткі проміжки активного неспання, коли дитина перебуває на руках у дорослого, встановлюється перше спілкування її з дорослим на емоційній основі, що є початком розвитку дитячого мовлення. Ініціатива спілкування належить дорослому
2-й місяць	Значно збільшується тривалість активного неспання. Спілкування дорослого з дитиною в цей період набуває характеру “розмови”
3-й місяць	Ініціатива спілкування належить дитині. Починає шукати поглядом дорослого для спілкування з ним. Голосно сміється, вимовляє голосні, протяжні “а-а”, “е-е-е”. Дитина розрізняє звуки різної висоти
4-й місяць	Виникає спілкування між дитиною і дорослим на основі голосових реакцій, мовних звуків. Збільшується кількість звуків, з’являються вигуки “агу”, “гу-гу” (гукання), “е”, “і” та звук [р]. У другій половині місяця розвивається гуління. Наприкінці місяця дитина вже сама викликає дорослого на спілкування за допомогою мовних звуків. Діти наслідують голосові реакції інших дітей
5-й місяць	Рухи і мовні звуки дитина використовує як засіб спілкування з дорослими й іншими дітьми
6-й місяць	Починає белькотіти. Носові й ротові, дзвінкі та глухі приголосні з’являються парами і майже водночас. Спочатку виникають м’які, а потім тверді приголосні
7-й місяць	Виникає новий тип спілкування дорослого з дитиною – спілкування на основі розуміння мовлення дорослого
8-й місяць	Вимовляє різні склади, кількаразово повторюючи їх

9-й місяць	Розуміє запитання “Де?”, поглядом відшукує названі предмети
10-й місяць	Наслідуючи дорослих, повторює за ними різні звуки і склади. На прохання дорослого сама знаходить і подає названу іграшку. Розрізняє імена кількох дорослих і дітей
11-й місяць	Вимовляє перші слова (мама, на, ав-ав). На прохання дорослого виконує знайомі дії (“погойдай лялю”)
12-й місяць	Розуміє імена людей, які її оточують, назви предметів і окремих дій. Наслідуює окремі звуки мови, повторює знайомі слова. Активний словник складається з 15 слів

Показники моторного розвитку, спілкування і навичок розуміння та становлення мовлення

Примітка. За кн.: Коцур Н. Основи педіатрії і гігієни дітей раннього та дошкільного віку: навч. посібник. – Чернівці: Книги – XXI, 2004. – 576 с. – С. 552.

Вік	Моторика (рух, статика)	Спілкування і навички	Мовлення: розуміння і становлення
1 міс.	Хаотичні рухи рук та ніг. Здригається під час різкого звука, формується умовний захисний миготливий рефлекс на звуковий подразник. Очі швидко повертаються на джерело світла. Координація очей не досконала. Періодично може з'являтися косокість. Міцно стискає кулачок	Перша усмішка. З'являються функції, що слугують потребам дитини в соціальному контакті. Перше спілкування з дорослим на емоційному рівні, так званий “комплекс поживлення”	Кричить. Починає прислухатися до голосу дорослого
2 міс.	Дитина тримає голову у вертикальному положенні; лежачи на животі, піднімає голову і по-	Зорове зосередження на обличчях, на предметах, що оточують.	Видає невизначені голосні звуки.

	вертає її на звук, реагує на всі чотири види смакових подразників (солоні, кислі, солоні)	Емоційно реагує на людей, робить перші спроби спілкування з ними; всміхається, побачивши матір	Починає диференціювати звуки
3 міс.	Повертає голівку в напрямку звука. Вдосконалюється чутливість аналізаторів. Лежачи на животі та спираючись на передпліччя, дитина вигинає спинку. Спирається на ноги за підтримки дорослого. Хапає іграшку. Підносить до рота предмети	Зосереджує увагу на обличчі того, хто говорить, на іграшці. Ініціює спілкування з дорослим	Диференціює звуки різної частоти. Промовляє голосні, протяжні "а-а-а", "е-е-е". Починає вимовляти перші приголосні звуки: [г], [к], [х], які переростають у нескладні звукові поєднання: агу, гу-гу, ау (агукання)
4 міс.	Самостійно повертається зі спини на живіт. Лежачи на животі та спираючись на долоні або лікті, піднімає верхню частину тіла	По жвавлюється при появі дорослого, виявляє радість, сміється	Починає агукати. Наслідує голосові реакції інших. За звуком визначає місце знаходження дорослого, а також предмета
5 міс.	Зникає м'язова гіпертонія, урівноважується тонус згинальних і розгинальних м'язів нижніх кінцівок. Активно рухається, змінюючи положення тіла у просторі	Впізнає близьких і чужих людей. Їсть із ложки густу їжу. Тримає руками пляшечку. Використовує рухи та мовні звуки як засіб спілкування	Розрізняє інтонації голосу дорослого. Промовляє велику кількість звуків без будь-якого приводу. Подовгу і співучо агукає ("агу", "гу-гу"), вимовляє складні комплекси звуків ("тіль").

	Перевертається зі спини на живіт. Сидить з підтримкою дорослого, намагається ходити, коли її підтримують під пахви		Розуміє ситуації годування, укладання спати та деякі жести
6 міс.	Перевертається з живота на спину, намагається повзати. Починає сидіти без підтримки дорослого	Добре їсть із ложечки. Спілкується на основі розуміння мовлення дорослого	Вимовляє окремі склади, позбавлені якогось смислу. Домінує домовне спілкування. Починає "белькотати", повторює склади з різною інтонацією, промовляє перші склади "ба", "ма", "па" та ін.
7 міс.	Добре повзає, самостійно сідає; піднімається на коліна, підтримуючись за перекладину ліжка	Довго бавиться іграшками	Лепече. Реагує на слово як на певну суму звуків, сприймаючи його ритміко-мелодійну структуру (тембр, темп, силу звука, інтонацію)
8 міс.	Піднімається на ноги, тримаючись за край ліжка, добре стоїть, самостійно сідає; ходить тримаючись за руку дорослого. Добре повзає	Їсть скоринку хліба. Виконує рухові дії на відповідні слова (ладусі)	Починає вимовляти слова "мама", "тато"
9 міс.	Стоїть, підтримуючись однією рукою. Намагається ходити, тримаючись обома руками за край ліжка	Виконує елементарні танцювальні рухи під музику. Вчиться пити з горнятка	Відгукується на своє ім'я. Реагує на запитання "Де?"

10 міс.	Руки стають більш узгодженими, що дає змогу починати виконувати складніші вправи, наприклад, повзання. Стоїть 2-3 секунди. Ходить, тримаючись обома руками за опору	Виконує дії з пред- метами на прохан- ня дорослих	Реагує на зміст слова, розуміє його значення ("Так"). Промовляє слова "мама", "баба", "тато" та ін.
11 міс.	Стоїть самостійно, робить перші кроки. Присідає, піднімається без підтримки за опору	Складає кубики, знімає та надягає кільця на стрижень пірамідки	Наслідує звуки дорослого, за своює нову артикуляцію, повторює кожен почутий звук чи слово. Знає 2-3 слова із двох складів
12 міс.	З'являються нові елементи моторики – ходіння, стояння без підтримування	Впізнає близьких на фотографії. П'є з горнятка самостійно	Починає розуміти мову, значення слів "Не можна". Вимовляє до 10 полегшених слів. Знає назви декількох предметів. Словниковий запас близько 10-15 слів

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ТІЛА

Гігієна. Ознайомлення з органами та частинами тіла (руки, ноги, очі, ніс, вуха, рот, зуби). Навчання дитини (в середині або на кінець першого року) вказувати на них пальчиком на прохання дорослого. Забезпечення з боку дорослих дотримання правил гігієни та догляду за тілом дитини. Розвиток позитивної реакції на гігієнічні процедури та переодягання, елементарних гігієнічних навичок. Привчання малюків повідомляти дорослого про свої фізіологічні потреби.

Розпорядок дня. Дотримання правильного фізіологічно обґрунтованого розпорядку дня з боку дорослих: сну, прогулянок, вчасного приймання їжі дитиною для зміцнення здоров'я. Розуміння дорослими впливу режиму дня на позитивний емоційний стан дітей та їхнє всебічне емоційне сприймання навколишнього світу.

Харчування. Забезпечення дитини з боку дорослих раціональним збалансованим харчуванням відповідно до рекомендацій лікаря-педіатра.

Рухова діяльність. Розвиток у дітей моторних навичок, рухів тіла і кінцівок (вигинання спинки, опираючись на передпліччя – 3-4 міс.; перевертання зі спини на живіт, піднімання верхньої частини тіла з положення лежачи на животі – 4 міс.). Активізація опорно-рухового апарату за рахунок виконання вправ, стоячи в положенні з опорою на долоні рук, коліна і стопи ніг, перевертання на спину – 7-8 міс. Виконання з дитиною вправ на підготовку опорно-рухового апарату до ходьби (ходіння з підтримкою, самотійна ходьба зі страхуванням, присідання, напівприсідання).

Заохочення до рухових дій разом з дорослим та самостійно – 9-10 міс. Спонування до самостійного стояння, сидання, пересування у просторі. Стимулювання до самостійної ходьби на кінець року (наприклад, поставивши яскраву іграшку на певній відстані, запропонувати, тримаючись за коляску, штовхати її вперед до іграшки-орієнтира). Розвиток м'язів спини, живота, рук, ніг під час повзання спочатку на животі, а потім в упорі стоячи на долонях і колінах.

Розвиток координації рухів та рівноваги (наприклад, пройти по килимку, доріжці, переступаючи через маленькі іграшки).

Спонування до мануальних дій (піднімання малих предметів, беручи їх великим та вказівним пальцями; показ пальцем на цікаві предмети; тримання ложки, горнятка), спрямованих на розвиток моторики.

Профілактичні та фізкультурно-оздоровчі заходи. Щоденне проведення масажу, загартовування та інших профілактичних заходів відповідно до порад лікаря та індивідуального стану здоров'я дитини.

Емоційне здоров'я. Забезпечення позитивної атмосфери під час спілкування, відчуття радості і задоволення. Формування позитивних емоцій на основі встановлення соціальних зв'язків з дорослими. Активізація позитивних емоційних відгуків на природне довкілля. Підтримання гарного настрою у дитини.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАТЬ, УМІТЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про предмети гігієни (мило, вода, гребінець, носовичок); • про необхідність умивання, купання
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> • частини тіла (очі, вуха, ніс, рот, руки, ноги); • предмети посуду (ложка, чашка); • предмети гігієни (мило, рушник, серветка, носовичок)
Показує	<ul style="list-style-type: none"> • на прохання дорослого очі, вуха, ніс, рот, руки, ноги; • предмети гігієни (мило, рушник, серветку, носовичок)
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • у 12 місяців вільно сидить, стає на ноги, прагне навчитися ходити, виконує рухові дії, наслідуючи дорослого; • активно рухається у просторі (повзає, ходить), зберігаючи відносну рівновагу; • любить масаж; • позитивно реагує на водні процедури

Розділ II

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ДУШІ ТА СЕРЦЯ

Люби ближнього свого, як самого себе. Формування на елементарному рівні симпатії і любові до себе (гарний хлопчик – погладжування рукою дитини самого себе по голівці), близьких та рідних людей, іграшок.

Шануй батька і матір, і буде тобі добре на землі... Заохочення до проявів радості, задоволення при контактах з найріднішими людьми – мамою і батьком.

Патріотичне виховання. Прилучення до рідної мови через використання малих жанрів фольклору (колискові, потішки, забавлянки) та словесно-рухливих ігор (“Тосі-тосі”, “Сорока-ворона”, “Ладки”, “Кую-кую чобіток”).

Соціальне виховання. Розвиток контактів з родинним оточенням на тлі позитивних емоцій. Забезпечення постійного візуального контакту з матір'ю та батьком, а у другому півріччі – з іншими членами родини.

Моральне виховання. Залучення до ввічливого спілкування (наприклад, кивання головою як подяка після прийому їжі, за подарунки тощо). Формування елементарного почуття жалю і співчуття (пожаліти лялю, що впала; бабусю, що захворіла). Навчання дітей розрізняти, що таке добре і що погано.

Самостійність. Заохочення дітей до проявів самостійності з часу оволодіння ходінням (самостійне сидіння на стільчик, тримання пляшечки з молоком, брати у руки ложку, хліб, перші спроби самостійно їсти).

Зовнішньоетична вихованість. Привчання дітей, вітаючись, подавати руку, при прощанні махати рукою (па-па), кивати головою на знак вдячності.

Естетичне виховання. Забезпечення пізнавального естетичного середовища (яскраві кольори, приємні звуки, гарні форми). Залучення дітей до сприймання краси навколишнього світу (гарна іграшка, квітка, киця), творів мистецтва всіма органами чуття, розвиваючи та вдосконалюючи слух, нюх, зір, смак, дотик.

Трудове виховання. Формування мотивації до праці. Використання малих жанрів фольклору (колискових, потішок, забавлянок: “Ой ти, коте сірий”, “Сорока-ворона”).

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> ▸ про родинне оточення (батько, мати, дідусі, бабусі, братики, сестрички)
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> ▸ батька, матір, членів родини; ▸ розуміє поняття “добре”, “погано”, “можна”, “не можна”
Вказує (показує)	<ul style="list-style-type: none"> ▸ на членів родини, відгукується на своє ім'я
Діє	<ul style="list-style-type: none"> ▸ вступає у контакт зі знайомими дорослими та дітьми, проявляє симпатію до рідних та близьких; ▸ вітається (подає руку), прощається (махає рукою, промовляючи “па-па”), дякує (киває голівкою); ▸ емоційно реагує на предмет чи іграшку, запропоновані дорослим для естетичного сприймання (наприклад, гарна квітка, метелик, малюнок та ін.); ▸ із задоволенням сприймає малі жанри фольклору, прагне наслідувати ігрові дії дорослих

МОВЛЕННЕВО-КОМУНІКАТИВНИЙ РОЗВИТОК

Спілкування. Створення позитивного емоційного фону до налагодження комунікації, контактів з ініціативи дорослого (у першому півріччі) і дитини (у другому півріччі) та розуміння мовлення дорослих. Заохочення до виконання відповідних жестів (“до побачення” – “па-па” – махає рукою). Розвиток емоційного відгуку жестами, звуками на слова та дії дорослих (наприклад, показ яскравих предметів, іграшок тощо).

Лексика. Спонування дітей до промовляння перших слів (друге півріччя).

Фонетика. Вправлення у розвитку артикуляційного апарату. Заохочення дітей до наслідування звуків, промовлених дорослими, повторення почутих звуків чи слів та їх супровід відповідними діями.

Розвиток слухового та мовленнєво-рухового аналізаторів. Спонування дітей до активної звуконаслідувальної діяльності з метою розвитку слухового та мовленнєво-рухового аналізаторів.

Художня література. Заохочення дітей до слухання фольклорних (колискових, забавлянок, потішок, казок та ін.) і художніх текстів (авторських та народних казок і віршів) з наочним супроводом (ілюстрації, іграшкові персонажі та ін.). Розвиток уміння уважно слухати, сприймати, розуміти їх зміст, реагувати відповідними рухами, жестами, мімікою. Заохочення до наслідування, повторення за дорослим звуків, слів. Створення передумов виховання інтересу та любові до книжки, формування у дітей бережного ставлення до неї.

Дрібна моторика рук у контексті мовленнєвого розвитку та елементарні графічні вміння. Розвиток дрібної моторики рук під час народних ігор-забавлянок, потішок з елементами масажу (10–12-й місяці життя). Формування навички утримування олівця в руках за аналогією і спостереженнями дитини за діями дорослих. Заохочення дітей (друга половина та кінець першого року життя) до “малювання олівцем” (рухи рукою з олівцем уперед і назад, неусвідомлене малювання перерваних ліній, “каракуль”).

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	• починає розуміти слова, що позначають імена з найближчого оточення, назви предметів та дій з ними (мама Оля, годинник іде “цок-цок”)

Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> • інтонацію, з якою до неї звертаються; • розрізняє імена кількох дорослих і дітей
Показує (називає)	<ul style="list-style-type: none"> • сприймає слова на позначення імен своїх рідних та близьких і співвідносить їх з конкретними особами; • показує знайомі предмети
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • відтворює гучні звуки, голосно сміється, якщо з нею розмовляють, гулить, з'являються трелі; • всміхається у відповідь на мовлення дорослого; • прислухається до людського голосу чи звука предмета; • гукає: "Агу-гу-гу"; • виконує відповідні рухи на слово: "Ладусі"; • шукає і знаходить очима предмети й обличчя тих, кого називають, довго бавиться іграшками, розглядає їх; • промовляє одно- або двоскладові слова на загравання "дожену-дожену", грає в хованки; • на кінець року вимовляє перші слова ("мама", "баба", "тато", "дай", "ді-ді"); • на прохання дорослого виконує рухи: "дай ручку", "до побачення" та ін.; • наслідуючи дорослого, самостійно повторює за ним різні звуки і склади; • на прохання сама знаходить і дає названу іграшку ("дай м'яч", "дай лялю"); • виконує знайомі дії: "погойдай лялю", "покажи м'яч"

Розділ IV

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ РОЗУМУ

Сенсорний розвиток. Створення розвивального середовища, спрямованого на забезпечення сенсорного розвитку дитини у пізнанні навколишнього світу всіма органами чуття. Розвиток здатності зосереджуватися і утримувати увагу на новому предметі, реагувати на емоційний тон дорослих, сприймати інформацію дорослого. Розвиток дрібної моторики рук, здатності сприймати зором яскраві барвисті предмети, реагувати на звуки навколишньої дійсності, смак і дотик.

Пізнавальна діяльність у довкіллі

Соціальне довкілля. Створення позитивної емоційної атмосфери для розширення соціальних контактів дитини. Стимулювання малюків до впізнавання своїх рідних, близьких та знайомих людей та проявів позитивних емоцій, бажання спілкуватися з ними.

Етнічне довкілля. Ознайомлення з етнічним середовищем через звуки рідної мови. Наприклад, колискові пісні, забавлянки.

Предметне довкілля. Привчання дітей до розуміння слів-понять та їх співвідношення з предметами одягу (сорочка, штани тощо), посуду (тарілка, ложка, горнятко тощо), меблів (стіл, ліжка, крісло, стільчик), іграшками (ляля, киця); розуміння слів, що позначають характерні ознаки запаху (приємний), смакові якості (солодкий), якості та властивості предметів на дотик (м'який), речей, що належать членам родини (мамина сумка, дідусеві тапочки). Розвиток уміння діяти з предметами як за словесною вказівкою дорослого, так і самостійно. Навчання дітей виконанню різних маніпулятивних дій з предметами та іграшками.

Природне довкілля. Розвиток (кінець першого року життя) естетичного сприймання природи всіма органами чуття, а також на слух назв явищ природи (дощ, сніг, вітер), рослин (квітка, листок, яблуко, дерево, кущ), тварин (кішка, собака, пташка, риби). Заохочення дітей до звуконаслідувальних дій тварин (наприклад, киця каже: "Няв").

Дослідницька діяльність

Спостереження. Організація щоденних спостережень на відстані за об'єктами природи. Навчання елементарних правил поведінки у природному довкіллі (не галасувати, говорити тихо, лагідно, щоб "не злякати пташку"). Розвиток здатності зосереджуватися на предметах довкілля та досліджувати його всіма органами чуття, дотримуючи правил безпеки. Заохочення дітей до експериментування з безпечними предметами та їх заміниками. Розвиток емоційної реакції на запахи (наприклад, яблучко пахне, квітка пахне: дитина втягує носиком запах і за зразком дорослого промовляє: "Ах!").

Розвиток елементарних математичних уявлень. *Величина і форма.* Навчання дітей обстеженню предметів за величиною (великий – маленький) і формою, знаходженню подібних за величиною. Заохочення до збирання піраміди відповідно до величини кілець.

Орієнтування у просторі. Розвиток у дитини вміння за вказівкою дорослого знаходити і показувати частини свого тіла (ніс, рот, вуха, очі, руки, ноги). Навчання орієнтування у просторі свого помешкання, відстежувати зором місцезнаходження знайомих предметів. Розвиток навички обирати напрям свого руху в хатньому просторі.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> ▫ про предметний світ (одяг, посуд, меблі, іграшки)
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> ▫ за допомогою п'яти органів чуття (смак, дотик, нюх, слух, зір) предмети навколишнього світу, розрізняє їх за величиною (великий – маленький), смаком, слухом, нюхом, дотиком
Показує (називає)	<ul style="list-style-type: none"> ▫ співвідносить назви з конкретними предметами, практично не називаючи їх
Діє	<ul style="list-style-type: none"> ▫ орієнтується у просторі свого помешкання; ▫ активно діє з предметами, досліджуючи та пізнаючи їхні властивості, обстежує предмети за величиною і формою, відстежує зором їх місцезнаходження; ▫ тривалий час бавиться іграшками; ▫ охоче йде на контакт з дорослими та дітьми; ▫ з цікавістю спостерігає за об'єктами природи, ознайомлюється з властивостями овочів, фруктів, ягід за допомогою зору, слуху, смаку, дотику; ▫ бере участь разом з дорослим у годуванні тварин (насипає крихти хліба для пташок)

Розділ V

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК

Передумови ліплення (друге півріччя та кінець року). Розвиток у дітей відчуття форми. Заохочення до наслідувальних рухів дорослих. Вправлення у відщипуванні, стискуванні та розкачуванні глини маленький м'ячик чи горіх між долонями коловими рухами погодуємо пташок.

Передумови малювання (друге півріччя та кінець року).

Матеріали та обладнання. Ознайомлення із сенсорними характеристиками олівців та їх можливістю залишати слід на папері. Формування умінь утримувати олівець пальцями. Заохочення до “малювання”. Розвиток бажання діяти з олівцем, залишаючи слід на аркуші паперу, створення позитивних емоцій від власних результатів діяльності.

Формування чуття кольору. Залучення до сприймання кольору (червоний) та співвіднесення його з назвою.

Музика і співи

Матеріали та обладнання. Розвиток здатності розглядати різні музичні інструменти (дзвіночки, барабан).

Слухова увага. Заохочення до слухання колискових, забавлянок, народних співаночок, пісень, прислухання до звуків музичних інструментів (дзвіночки, барабан).

Музично-ритмічні рухи. Формування умінь виконувати елементарні рухи під музику (імпрровізовані рухи дитини разом з дорослим).

Музично-дидактичні ігри та вправи. Ознайомлення з музичними іграшками. Заохочення до ігрових дій з предметами, що звучать (наприклад, брязкальця), різними за висотою і тембром звучання.

Театралізована діяльність. Розвиток емоційного сприймання театралізованих дійств, інсценізованих дорослими текстів народних пісеньок, забавлянок, потішок (наприклад, “Киця Мура, де ти була?”) та відтворення їх жестами, мімікою та іншими засобами виразності. Розвиток здатності зосереджувати увагу на театралізованих діях з іграшками, гарних театральних костюмах.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	• про гарні картинки, великі і малі предмети, “олівець-малювець”, звуки музичних інструментів
Розпізнає (розрізняє)	• звуки навколишнього середовища, мелодійні звуки дзвіночків, ніжну колискову
Показує (називає)	• на кінець року співвідносить назви з відповідними предметами (олівці, папір, дзвіночки), персонажами забавлянок, потішок, народних пісеньок
Діє	<i>образотворча діяльність:</i> • із задоволенням емоційно сприймає і розглядає ілюстрації, малюнки; <i>музично-пісенна діяльність:</i> • зацікавлено, емоційно, із задоволенням слухає музику, підспівує дорослим окремі склади, виконує рухи під музику разом із дорослими; • бере посильну участь у простих театральних іграх, які проводить дорослий, зокрема, під час розігрування потішок, забавлянок, інсценізації народних пісеньок

РОЗВИТОК ІГРОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Передумови ігрової діяльності. Забезпечення предметно-ігрового середовища дитини достатньою кількістю матеріалів пізнавального та розвивального характеру.

Народні ігри. Спонування дітей до повторення ігрових дій, наслідуючи дорослих під час промовляння останніми утішок, забавлянок, пестійок (“Горошок-квасолька”, “Печу хлібчик”, “Тосі-тосі”, “Гоп-гоп-гоп!”).

Рухливі ігри. Створення умов для різноманітної рухової діяльності в іграх. Заохочення до імітаційних рухів (ходити “як ведмедик”, витягати шийку “як гусочка”).

Дидактичні ігри та вправи: Орієнтування в просторі. Активізація пошукових рухів на пізнання найближчого оточення (“Знайди зайчика, ведмедика, ”, “Покажи очі, вуха, ніс, руки, ноги, картинку, ліжечко...”).

Театралізовані ігри. Збагачення емоційно-чуттєвої сфери дитини позитивними емоціями під час маніпулятивних дій з іграшками (зайчик стрибає, коник скаче і промовляє: “І-го-го”).

Конструкторсько-будівельні ігри. Формування інтересу до кубиків, обстеження їх. Навчання складанню пірамідки з кілець. Розвиток навичок у пізнанні сенсорних характеристик будівельного матеріалу та заохочення до експериментування з ним (наприклад, підбір і приміряння кілець за розміром та нанизування їх на стрижень).

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про предмети, їх назви та призначення окремих із них (наприклад, на ліжечку сплять, ложкою їдять)
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> • різні види іграшок (ляльки, машини, будівельні кубики, цеглинки)
Показує (називає)	<ul style="list-style-type: none"> • співвідносить предмети з їхніми назвами, імітує (показує) ігрові дії з предметами
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • виконує ігрові дії з предметами; • за зразком дорослого або самостійно імітує рольові дії (годує, вмиває, укладає спати ляльку, іграшкових кошенятко, курчатко, зайчика); • намагається повторювати ігрові дії, наслідуючи дорослих під час промовляння останніми утішок, забавлянок, пестійок

МАЛЯТКО

РОЗВИТОК, НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ

Антропометричні дані

Стать	Довжина тіла (см)	Маса тіла (кг)	Окружність грудної клітки (см)
Хлопчики	85–95	12,5–13,7	48,9–53,4
Дівчатка	82–90	11,7–14,1	47,6–52,5

Особливості розвитку

У народі дітей цього віку називають: “стрижак”, “стригунець”, “друга каша”, “друге літо”. На другому році починається активний розумовий розвиток – через дитячі казки, деякі прості загадки, які загадують дорослі і старші діти. Серед таких дітей є балакучі, а також мовчуни, або, як їх ще називають, “нишклі”, “понури”, “мосури”, “тихі”, “тихоні”, “особняки”. Відмінності між хлопчиками і дівчатками спостерігаються хіба що в одязі. Дівчатка швидко схоплюють і запам’ятовують усе почуте й побачене. (За працями М. Стельмаховича. Т. 1, с. 35).

До кінця другого року закінчується прорізування зубів, змінюються співвідношення між розмірами голови, тулуба, кінцівок. Відбувається інтенсивне формування лімфоїдної системи, яка часто призводить до гіпертрофії мигдаликів, виникнення аденоїдів.

У дитини вдосконалюється діяльність рухового аналізатора. Інтенсивні зміни відбуваються у розвитку хребта, достатньо сформована мускулатура. Це дає змогу утримувати положення тіла. Важливим досягненням цього віку є оволодіння прямоходінням. У зв’язку з розширенням рухових можливостей часто виникає проблема травматизму.

Самостійність у русі збільшує контакт дитини з наволишнім світом, дає змогу всебічно сприймати предмети за допомогою усіх п’яти органів чуття. Вона оволодіває діями з предметами. Це є доброю передумовою ігрової діяльності і своєю чергою сприяє швидкому розвитку мов-

лення. У процесі оволодіння дитиною звуковимовою, за дослідженнями вчених (О. Гвоздєв, Р. Левіна та ін.), простежується тісний взаємозв'язок двох аналізаторів: слухового і мовленнєво-рухового. Тому з раннього віку важливим є поєднання розвитку дрібної моторики рук, слухової уваги та мовлення. Ґрунтовний аналіз становлення і розвитку мовлення дітей другого року життя дає академік, доктор педагогічних наук А. Богуш. Вона зазначає: “Друге півріччя другого року життя є періодом оформлення самостійного мовлення дитини. Швидкими темпами збагачується словник. Так, в 1 рік і 8 місяців словник дитини налічує близько ста слів, а в 1 рік і 9 місяців – 175 слів, у 2 роки – понад 300. З'являються дієслова та інші частини мови, за допомогою яких дитина будує речення. Вона починає говорити”¹.

На другому році життя провідними показниками нервово-психічного розвитку є розвиток розуміння мовлення та активного самостійного мовлення дитини, її сенсорний розвиток, гра та дії з предметами, подальша активізація рухової активності, формування елементарних умінь та навичок (поведінка у соціумі: ставлення до рідних і близьких, перші можливі контакти з однолітками та дітьми різного віку; культурно-гігієнічні: користування милом, рушником тощо).

Напрями розвитку та діяльності	Показники розвитку
Розвиток особистості	Помітні прояви характеру і темпераменту. Відгукується на своє ім'я, реагує, коли промовляють імена рідних і близьких. Зростає активність і самостійність у пізнанні простору і, відповідно, збагачуються знання та враження про навколишній світ. Починає розуміти поняття “можна” – “не можна”. Дитина здатна контролювати свої фізіологічні потреби
Соціальний розвиток	Проявляє інтерес до дорослих та дітей з позиції об'єктів пізнання (береться за волосся, торкається очей, носа, вух). З'являється потреба у спілкуванні з однолітками. Ознайомлюється з елементарними правилами соціальної поведінки (наприклад, поділитися іграшкою). Виконує нескладні доручення дорослого (подай, принеси)

¹ Богуш А. М. Мова дітей. Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / під заг. ред. С. Чередниченко. – К. : Кобза, 2003. – 144 с. – С. 15.

Емоційний розвиток	Реагує на вираз обличчя, інтонації мовлення дорослого, на картинки, іграшки, музику, інші зовнішні подразники, проявляючи при цьому відповідні емоції (подив, радість, сміх, зацікавленість тощо). Емоційно спілкується з дорослим. Розвиваються такі почуття, як симпатія, співчуття
Моторика і фізичний розвиток	Із захопленням ходить, широко розставляючи ноги і простягаючи руки вперед. Оволодіває прямоходінням. Хо́да стає впевненішою, жести рук – точнішими. Добре бігає, однак доволі часто падає. Зростає рухова активність, удосконалюється координація рухів. Може без будь-якої опори підняти предмет, який зацікавив. Проявляються індивідуально-психологічні відмінності між дітьми, які виражаються у різній кмітливості та рухливості
Духовно-моральний розвиток	Проявляє любов до рідних, прихильність, ніжність, співчуття. Здатна зрозуміти стан іншої дитини (дівчинка плаче, бо хоче до мами). Наслідує дії дорослих у ставленні одне до одного, виявляє бажання їм допомогти. З'являються перші паростки колективізму (бажання гратися вдвох, обмінюватися іграшками, проявляти доброзичливість, ввічливість)
Мовленнєво-комунікативний розвиток	Словник дитини налічує близько 300 слів. <ul style="list-style-type: none"> • Розуміння мовлення дорослих. Розвивається розуміння мовлення дорослого та активного власного мовлення. Дитина адекватно реагує на прохання, заборону, доручення, виконує дії за вказівкою дорослого (загальні дії: дай, принеси, поклади; конкретні: йди обідати, візьми ложку; складні системні дії: побудуй драбинку, намалюй дощик; словесні доручення: “візьми зайчика і віддай Іринці”). Розуміє тексти оповідань, казок у супроводі наочності. • Спілкування. Проявляє активність, часто наслідуючи дорослих у спілкуванні. Оволодіває активним мовленням, найбільш уживаними елементарними формами словесної ввічливості: вітається, прощається, просить вибачення, використовуючи слова (“па-па”) і жести (простягає руку для вітання, махає рукою на прощання). Основна форма спілкування – діалог. У повсякденному спілкуванні переважає ситуативне мовлення.

	<ul style="list-style-type: none"> • Мовленнєво-комунікативна діяльність. Знайомиться з однолітками і контактує з ними дружельно на рівні емоційно-практичного спілкування. Звертається до дорослих у формі запитання (що це?), наказу (дай!), заборони, дозволу, скарги, заклику та ін. • Звуковимова. Вдосконалюється слуховий аналізатор. Дитина уважніше прислухається до звуків у довіллі, наслідує та імітує звуки, які чує (звук двигуна машини; киці, ворони та ін.). Звуковимова не досконала. Дитина погано вимовляє звуки, особливо шиплячі та сонорні. • Фонематичний слух розвинений недостатньо. • Мовленнєве дихання: переважно верхньогрудне, часте, поверхнєве, неглибоке. • Словник. Помітно збільшується і розширюється пасивний словник, розуміє слова на позначення деяких предметів і понять, однак їх не вимовляє. В активному словнику в першому півріччі переважають слова полегшеного типу, здебільшого іменники (моко – молоко). Співвідносить предмети, ознаки та явища зі словами. • Граматична будова мовлення. Наслідуючи дорослих, починає вживати у мовленні граматично правильні форми слів. Вживає займенник “Я”. • Зв’язне мовлення. Починає відповідати на поставлені запитання за змістом сюжетних картин, художніх текстів. З’являється описове мовлення переважно із двох слів (там – ляля; мами – ма, тобто мами нема), яке часто супроводжується відповідними мімікою і жестами. • Синтаксис. У мовленні користується здебільшого простими реченнями, що складаються з двох – чотирьох слів
Розвиток розуму	<p style="text-align: center;">Сенсорний розвиток</p> <p>Освоює простір і предмети, які в ньому знаходяться. Дитина активізує п’ять органів чуття на пізнання світу, збагачує свій сенсорний досвід, пізнаючи предметний довколишній світ. Постійно перебуває у стадії дослідження (досліджує вміст ящиків, шухляд, тощо); все, що її цікавить, любить тягнути до рота.</p> <p style="text-align: center;">Розвиток психічних процесів</p> <ul style="list-style-type: none"> • Увага. Стає стійкішою увага. Дитина може вже впродовж 7–10 хв (а окремі діти й довше) займатись одним видом

	<p>діяльності. Увага дитини другого року життя носить мимовільний характер.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Пам'ять. Підвищується рівень запам'ятовування. • Мислення. Активізується пізнавальна діяльність. У першому півріччі сприймає і розуміє назви предметів (наприклад, стіл, ліжка), однак ще не володіє процесом узагальнення (меблі). <p>Розвивається наочно-дійове мислення. Дитина оволодіває елементарними вміннями співвідносити предмети та дії із ними (наприклад, розкривання і закривання коробочки, складання в неї дрібних предметів; копати в пісочку треба лопаткою; їсти суп треба ложкою).</p> <p>У процесі пізнання навколишнього середовища виникають перші судження (дитина часто ставить запитання "Що це?")</p>
Художньо-естетичний розвиток	<p>Уважно слухає і сприймає малі жанри фольклору, повторює за дорослим невеличкі тексти, промовляючи окремі слова та супроводжує їх відповідними рухами, жестами, мімікою. Емоційно сприймає пісні й танцювальні мелодії, намагається підспівувати, відтворювати елементарні танцювальні рухи.</p> <p>Проявляє інтерес до народної творчості та декоративно-ужиткового мистецтва, виробів народних майстрів. На кінець другого року життя дитина вже тримає олівець, робить перші спроби у малюванні. Внаслідок багаторазових повторень дитина самостійно може змінювати напрям ліній і штрихів: з'являються горизонтальні, вертикальні, дугоподібні, колоподібні та інші лінії. Естетично оцінює побачене (гарна квітка)</p>
Розвиток ігрових умінь та навичок	<p>Провідним видом діяльності стає предметна. Оволодіває ігровими маніпулятивними іграми. Спостерігаються перші елементи сюжетно-рольової гри, яка має здебільшого наслідувальний відображувальний характер (дитина годує ляльку так, як це робить її мама). Активно замінює предмети іграшками або предметами-замінниками. Діючи з предметами, засвоює їх сенсорні характеристики (маса, пружність, міцність, та ін.) та зв'язки, які існують між ними. Знаходить іграшки для виконання ігрових дій, активно включається у виконання запропонованих дорослими завдань.</p>

	Відтворює найпростіші життєві ситуації в сюжетно-вдображувальних іграх. Проявляє інтерес до народних ігор та іграшок
Навчально-пізнавальна діяльність	Збагачуються знання про соціальне, предметне, природне, етнічне довкілля. Називає предмети та їх властивості, об'єкти природи здебільшого за спрощеною словесною формою. Розуміє і сприймає словесне повідомлення чи інструкцію дорослого щодо виконання певних дій
Передумови трудової діяльності	Імітує трудові дії, означені у фольклорних та художніх текстах (колискових, потішках, забавлянках, казках). Виконує трудові доручення дорослих (принеси, подай). Прагне самостійно одягатися, вмиватися, привчається ставити на місце взуття, іграшки тощо

Розділ I

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ТІЛА

Гігієна. Ознайомлення з органами та частинами тіла (руки, ноги, очі, вуха, ніс, рот, зуби) та їх назвами.

Розвиток бажання дотримувати правил особистої гігієни: привчання до миття рук перед кожним прийманням їжі (*у 1-му півріччі*: підставляння долонь під струмінь води і змивання мильної піни; *у 2-му* – навчання мити руки, користування рушником, полоскання порожнини рота); заохочення самостійних спроб під час одягання і роздягання (знімати штани, колготки, черевики, шапки), під час туалету, вчити проситися на горщик та спокійно сидіти до одержання результату; виховання бажання бути завжди чистим і охайним, помічати забрудненість обличчя, рук, одягу.

Розпорядок дня. Ознайомлення дітей з режимними моментами (сон, прогулянка, вчасне приймання їжі). Формування усвідомлення важливості їх дотримання для зміцнення здоров'я (будеш їстоньки і спати – будеш великим виростати).

Харчування. Заохочення до споживання всіх страв, які пропонують. Навчання елементарних навичок споживання їжі та культури поведінки за столом: *1-ше півріччя* – вміння сідати на стілець, пити з чашки, притримувати її обома руками; користуватися ложкою і споживати самостійно

густу їжу; 2-ге підріччя – закріплення вмінь, набутих раніше, користування серветкою.

Рухова діяльність. Щоденне проведення занять з фізичної культури, фізкультурхвилинок, фізкультпауз, ранкової гімнастики. Забезпечення моторної щільності на заняттях з фізичної культури за рахунок потокової (виконання рухів одне за одним), фронтальної (виконання вправ усіма дітьми одночасно), почергової (кілька дітей виконують вправу, решта чекають своєї черги) форм організації дітей та рухової діяльності в різних режимних моментах.

Загальнорозвивальні вправи. Добір загальнорозвивальних вправ для м'язів рук, плечового пояса, тулуба, зміцнення м'язів ніг. Виконання вправ з різних вихідних положень тіла, рук, ніг, тулуба з використанням предметів і без них та дотриманням відповідно до віку їх дозування і тривалості.

Основні рухи

Ходьба. Навчання ходити самостійно з опорою і без опори, з іграшками в руках і без них, в одному напрямку по доріжці, дошці, покладеній на підлогу, по колу; переступати через предмети або натягнуту мотузку заввишки 5–10 см над підлогою.

Повзання. Створення умов для повзання по підлозі у заданому напрямку (до визначених дорослим об'єктів: іграшок, предметів); залізання та злізання з невисоких предметів; перелізання через колоду, пролізання під мотузкою, лазіння по драбині (до 1–1,5 м) приставним кроком.

Кочення м'ячів. Вироблення навичок правильно прокочувати великі м'ячі обома руками по підлозі, одне одному та по похилій площині; кидати малі м'ячі на дальність, середні – одне одному.

Рухливі ігри та ігрові вправи (див. розділ “Розвиток ігрових умінь та навичок”).

Профілактичні заходи

- Забезпечення сприятливого повітряно-теплого режиму в приміщенні (дотримання відповідної температури, санітарно-гігієнічних норм, регулярне провітрювання кімнати).

- Систематичні, щоденні, відповідно до порад лікаря та індивідуального стану здоров'я дитини, загартувальні процедури.

- Різні форми організації рухової активності.

- Збалансоване харчування.

- Попередження сколіозу. Під час виконання дитиною будь-яких завдань у сидячому положенні акцентувати увагу на правильній поставі і привчати малюків сидіти рівно, не сутулячись. Звернення уваги на позу дитини під час сну (м'яка постіль, висока подушка, звичка спати на одно-

му й тому самому боці можуть призвести до бокового викривлення хребта, звичка спати “калачиком” – до утворення круглої спини), оскільки це впливає на формування постави.

- Профілактика плоскостопості. Заохочення дітей до виконання вправ на згинання стоп (дорослий обережно згинає і розгинає стопи, робить свого роду гімнастику для стоп).

Емоційне здоров'я. Забезпечення емоційного комфорту під час спілкування. Формування позитивних емоцій на основі встановлення соціальних зв'язків з дорослими. Розвиток позитивних емоцій при сприйманні природного довкілля. Підтримання гарного настрою у дитини. Заохочення до вільного вияву своїх емоцій.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про предмети гігієни (мило, рушник, серветка, носовичок); • про потребу вмивання, користування ложкою, серветкою; • про елементарні правила поведінки за столом
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> • предмети гігієни, властивості води, їжі (холодна, смачна, тепла і т. д.);
Показує і частково називає	<ul style="list-style-type: none"> • предмети гігієни, фізкультурне обладнання (доріжка, м'яч);
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • співвідносить назви з реальними знайомими предметами • користується предметами гігієни під час умивання; • виконує і намагається координувати рухи ніг, рук під час фізкультурних вправ (бігає, стрибає, котить і кидає м'яч, повзає, лазить по драбині); • розвиває таку фізичну якість, як гнучкість; • відтворює рухи за зразком педагога у 1-му півріччі, на словесну пропозицію – у 2-му півріччі (наприклад, прокотити м'яч по похилій дошці, на вулиці докинути м'ячі до дерева)

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ДУШІ ТА СЕРЦЯ

Люби ближнього свого як самого себе. Виховання любові до себе, навколишнього світу (людей, природи, предметів тощо). Навчання жаліти і співчувати.

Шануй батька і матір, і буде тобі добре на землі... Виховання любові, прихильності до батьків. Формування усвідомлення того, що батьки – найрідніші люди, які турбуються про дитину.

Патріотичне виховання. Прищеплення інтересу до звичаїв родини. Прилучення до рідної мови через використання малих жанрів фольклору (колискові, потішки, забавлянки) та словесно-рухових ігор (“Тосі-тосі”, “Сорока-ворона”, “Ладки”, “Кую-кую чобіток”).

Соціальне виховання. Формування уявлення про людей, які живуть поруч (тато, мама, бабуся, дідусь). Розвиток елементарних навичок налагодження контактів на тлі позитивних емоцій з родинним оточенням, з дорослими та дітьми поза родинною.

Моральне виховання. Розвиток елементарних навичок етичного спілкування (вітання, прощання, подяка після прийому їжі, за подарунки тощо). Заохочення до проявів доброзичливості у взаєминах із довколишніми. Виховання таких гуманних почуттів, як доброта, чуйність, товариськість, співчуття.

Зовнішньоетична вихованість (звички, манери, мовленнєвий етикет). Ознайомлення з мовними етикетними нормами (“чарівні слова”: доброго дня, до побачення, будь ласка, дякую). Формування добрих звичок (наприклад, гарно поводитися за столом тощо), бути слухняним, чемним.

Естетичне виховання. Прилучення дітей до сприймання краси навколишнього світу (краса дитини, її волоссячко, очі, одяг, взуття, краса квітки, малюнка тощо).

Трудове виховання

Передумови трудової діяльності. Використання малих жанрів фольклору (колискових, потішок, забавлянок, казок, прислів'їв тощо) у формуванні мотивації до праці (наприклад, “Ой ти, коте сірий, та вимети сіни”). Залучення дітей до спільних дій з дорослим (наприклад, прибрати іграшки). Розвиток прагнення допомогти (наприклад, знайти і подати потрібний предмет), елементарних умінь із самообслуговування.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про родинне оточення (батько, мати, дідусі, бабусі), співчутливе, доброзичливе, турботливе ставлення одне до одного у родині; • про такі моральні якості, як ввічливість, чемність
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> • членів родини, розрізняє поняття “можна”, “не можна”
Показує (називає)	<ul style="list-style-type: none"> • відгукується на своє ім'я, зіставляє імена членів родини з конкретними особами, носіями імені (наприклад, на прохання покликати бабусю Марію дитина звернеться саме до бабусі Марії, а не до когось іншого). В кінці року може назвати легке для вимови ім'я
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • активно пізнає навколишнє середовище, ознайомлюється з правилами поведінки в ньому та найближчому соціумі (чемно вітається і прощається); • проявляє любов до рідних та близьких; • вступає у контакти зі знайомими дорослими та дітьми; • емоційно реагує на предмет, запропонований дорослим для естетичного сприймання (наприклад, гарна квітка, метелик, малюнок тощо)

Розділ III

МОВЛЕННЄВО-КОМУНІКАТИВНИЙ РОЗВИТОК

Розуміння мовлення дорослих. Розвиток розуміння мовлення дорослих у різних мовленнєвих ситуаціях. Спонування дитини до розуміння назв предметів і речей, що її оточують (іграшки, меблі, одяг, посуд та ін.). Навчання встановленню зв'язків між словом і предметом (це – лялька, це – ліжко, це – стіл, це – рушник), між словом, предметом та дією (“візьми м'яч”, “сядь на стільчик”).

Спілкування. Заохочення до спілкування з дорослими, іграшками. Спонування до використання у мовленні вже знайомих слів (повторення їх за дорослим або самостійне промовляння). Привчання дітей до ввічливого спілкування, використовуючи мовні та позамовні засоби. Заохочення до проявів ініціативи у спілкуванні.

Жести. Заохочення дітей до заміни вказівних жестів дорослого словами (наприклад, дорослий показує пальцем напрям, а дитина називає його словами “тут”, “там”, “вгорі”, “внизу” тощо).

Лексика. Створення мовленнєвої ігрової ситуації для збагачення та активізації словника словами – назвами предметів зі знайомого предметного середовища на позначення частин тіла, предметів гігієни, їжі (назви страв), фізкультурного обладнання і фізкультурних вправ та дій (пострибай, прокоти кульку тощо). Ознайомлення зі словами, що позначають якості, ознаки предмета (наприклад, велика машина, гарна дівчинка). Спонування до правильного вживання ознак до предметів на основі їх пізнання органами чуття. Позначення складами кількох слів (наприклад, за функціональними ознаками: фу – сірники, лампа, вогонь). Введення нових слів у мовлення дитини. Засвоєння імен людей з найближчого оточення. Заохочення до використання у мовленні різних частин мови. Активізація дитячих запитань (наприклад, “Що це?”).

Фонетика

Мовленнєвий апарат. Ознайомлення з мовленнєвим апаратом. Навчання дітей навичок співвідносити назви з реальними частинами мовленнєвого апарату, показувати їх пальчиком або називати, повторюючи за дорослим відповідну назву (наприклад, звертаючись до дитини: “покажи, де зубки?”; показуючи власні зуби, запитати: “Що це?”). Розвиток м’язів мовленнєвого апарату (наприклад, вправа “язичок гуляє” – зустрічається з губами, зубами тощо). Вправлення дітей у вимові голосних [а], [о], [у], [и], [і], [е] та приголосних: губних [б], [п], [м], проривних [т], [д], [г], [к]. Заохочення до вимови звуків [ц], [ч], [с], [з], [ш], [ж], [х], [ф], [л], [р] у процесі виконання ігрових вправ (наприклад, вправа “Листячко шелестить” – ш-ш-ш).

Граматична будова мовлення. Створення мовленнєвого середовища для пасивного (здебільшого у *1-му півріччі*) та активного засвоєння граматичних форм. Спонування дітей до правильного вживання відмінкових закінчень за аналогією та зразком мовлення дорослих.

Синтаксис

Складання речень з аморфних¹ слів-коренів, переважно однослівних – у *1-му півріччі* (наприклад, моко – молоко, вживається дитиною в однослівному реченні-відповіді на запитання “Що це?” – моко або у реченні “Хочу молока”). Заохочення до складання речень з одного слова, з кількох слів (2-3), зі сполучниками та однорідними членами.

¹ Аморфні слова, за визначенням О. Гвоздева, – це слова, що складаються із кореня слова і вживаються в одному незмінному вигляді в усіх випадках їх використання.

Розвиток мовлення. Залучення до діалогу. Активізація діалогічного мовлення з використанням мовленнєвих зразків та систематичних повторень запропонованих дорослими діалогів. Формування вмінь давати відповіді на поставлені запитання.

Художня література та фольклор. Ознайомлення з різними жанрами фольклору (колискова, забавлянка, потішка, народна пісенька, казка), заохочення до повторення їх за дорослим, відтворення їх змісту рухами, жестами, мімікою, голосом. Прищеплення інтересу до слухання і сприймання художніх та фольклорних текстів, промовлених дорослим. Залучення до розглядання ілюстрацій у книжках.

Дрібна моторика рук у контексті мовленнєвого розвитку. Розвиток дрібної моторики рук під час пальчикових ігор, у тому числі інсценізації римованих рядків за допомогою пальців (наприклад, “Сорока-ворона, “Кую-кую чобіток”, “Наш пальчик”, “Горошок”).

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> ◀ кожен предмет, явище, дія позначаються словом; ◀ про співвідношення предметів, дій зі словами-назвами
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> ◀ інтонації окличні, розповідні, питальні, звертання (Хто прийшов?); ◀ форми звертання, вітання, прощання
Називає	<ul style="list-style-type: none"> ◀ розуміє і по-своєму називає словами предмети (іграшки, одяг тощо), дії (принеси, подай, поклади)
Діє	<ul style="list-style-type: none"> ◀ правильно співвідносить слово з предметом (дією, ознакою) незалежно від ситуації; ◀ проявляє здатність до мовленнєвих узагальнень (киця – не тільки іграшка, зображена на малюнку, а й усе, що пухнасте, м’яке); ◀ вимовляє багато звуконаслідувальних звуків (“гав-гав”, “ку-ку”);
	<ul style="list-style-type: none"> ◀ спілкується з дорослим (висловлює прохання, скаргу, звертається із запитанням “Що це?”), використовуючи міміку і жести, повторює за дорослим слова і фрази із запропонованих фольклорних текстів; ◀ активно включається у запропоновані пальчикові ігри

Сенсорний розвиток. Ознайомлення з кольорами (червоний, білий, синій, жовтий, зелений). Навчання дітей співвідносити назви кольорів з предметами відповідного кольору (наприклад, дитині називають і показують кубик червоного кольору, пропонують знайти і принести ще один червоний кубик). Формування вміння групувати однорідні предмети за кольором (для групування беруться однорідні предмети, але двох кольорів). Розвиток слухової уваги (вміння сприймати музичні звуки, слухати спів пташок, прислухатися і реагувати на побутові звуки такі, як, наприклад, скрипіт дверей, стукіт молотка, капання води із крана тощо), смакових відчуттів під час приймання їжі (солодкий, гіркий), нюхової реакції на запахи (приємний, неприємний, ніжний), елементарних умінь розпізнавати предмети на дотик (теплий, холодний, мокрий, сухий, твердий, м'який, гладенький тощо). Активізація дрібної моторики рук у контексті сенсорного розвитку (постукування пальцями по поверхні з метою визначення властивостей матеріалу: твердий, м'який тощо).

Пізнавальна діяльність у довкіллі

Соціальне довкілля. Розширення знань про себе самого, про родину, її членів, близьких та знайомих людей та впізнавання їх на світлинах¹.

Етнічне довкілля. Прилучення до пізнання рідного середовища через звуки рідної мови та традиційні свята у родині.

Предметне довкілля. Ознайомлення зі словами-поняттями на позначення одягу (сорочка, штани, колготки, шапка), посуду (тарілка, ложка, горнятко), меблів (стіл, ліжка, крісло, стільчик), іграшок (лялька, котик, песик, коник), видів транспорту (машина), деяких професій (водій). Заохочення до виконання різних маніпулятивних дій з предметами та іграшками.

Природне довкілля. Ознайомлення із сонцем (кругле, тепле, гріє долоньки), дощем (водичка, що падає із хмарки, поливає травичку), котом, собакою (показавши на малюнку або запропонувавши відповідні іграшки), деревами (ялинка, каштан), квітами (ромашка, кульбаба), овочами і фруктами (помідор, огірок; груша, яблуко) та їхніми назвами. Залучення до пошуку і знаходження знайомих тварин, птахів, овочів і фруктів (кіт, курка, яблуко, огірок) у реальності, на картинках, серед іграшок на прохання дорослого. Формування елементарного розуміння понять “день”, “ніч”. Навчання пантомімічних дій, що характеризують відповідну части-

¹ Світлина – фотографія (прим. автора).

ну доби (вдень світить сонце, діти стрибають, граються; вночі – сонце і діти сплять).

Дослідницька діяльність

Спостереження. Розвиток здатності зосереджуватися на предметах довкілля та досліджувати його всіма органами чуття, дотримуючи правил безпеки (іграшковий котик і пухнастий килимок). Заохочення дітей до експериментування з безпечними предметами та їх заміниками. Закріплення уявлень про властивості води (тепла, холодна), смакові якості їжі (смачна, солодка тощо). Залучення до щоденних постійних спостережень у різні пори року та упродовж дня за природними об'єктами.

Досліди. Заохочення до розпізнавання запахів квітів; впізнавання на смак фруктів, овочів і знайомих на дотик різних безпечних для здоров'я предметів.

Розвиток елементарних математичних уявлень

Елементи лічби. Вправлення в елементарній лічбі на крок “один – два”, “один – два”.

Величина. Розвиток елементарних умінь порівнювати предмети за величиною (великий – малий), групувати однорідні предмети, що різняться за величиною (наприклад, великі й маленькі м'ячі). Формування умінь збирати піраміду відповідно до величини кілець.

Форма. Ознайомлення з кругом, квадратом. Спонування дітей до вибору із двох запропонованих форм одну, відповідно до вказівки дорослого (наприклад, підняти вгору кружечок).

Орієнтування у просторі. Формування умінь орієнтуватися у розташуванні предметів у її життєвому просторі (наприклад, де стоїть стіл? стіл – біля вікна, іграшки – в ігровому куточку на поличках, місце для особистих речей – у шафі).

Навчання дій щодо порівняння та групування двох видів однорідних предметів, які різняться за кольором, величиною (наприклад, жовті і зелені кубики, великі і маленькі ляльки, великі і маленькі машини).

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАЙ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про предметний світ (одяг, посуд, меблі, іграшки); • про основні кольори (червоний, жовтий, синій), геометричні форми (круг, квадрат), величину (великий – маленький), смакові якості (солодкий, солоний, гіркий, смачний тощо); • про запахи, що визначаються нюхом;

	<ul style="list-style-type: none"> ◦ про якості предмета, що визначаються на дотик (холодний – теплий, сухий, твердий, м’який, гладенький та ін.)
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> ◦ за допомогою п’яти органів чуття (смак, дотик, нюх, слух, зір) пізнає предмети навколишнього світу, розрізняє їх за кольором, формою, величиною, смаком, звучанням, запахом, дотиком
Показує (називає)	<ul style="list-style-type: none"> ◦ співвідносить назви з конкретними предметами, практично не називаючи їх або називаючи на своїй дитячій мові
Діє	<ul style="list-style-type: none"> ◦ з предметами, пізнаючи їх властивості і збагачуючи власний сенсорний досвід; ◦ розширює знання про соціальне, етнічне і природне довкілля, добираючи для маніпуляцій та маніпулятивних ігор відповідні колір і форму предметів

Розділ V

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК

Передумови сприймання творів мистецтва. Створення умов для візуального зорового сприймання творів мистецтва. Розвиток емоційної реакції на ілюстрації, картинки, твори декоративно-ужиткового мистецтва, обстеження їх дотиком (якщо для цього є змога), музичного мистецтва за допомогою органів слуху.

Ліплення

Матеріали та обладнання. Ознайомлення з властивостями глини (м’яка, тверда), дощечками для ліплення та правилами гігієни під час роботи. Створення позитивної мотивації до роботи з глиною. Навчання ліпленню через повторення рухів дорослих (розминання пальцями шматочка глини, стискування, скачування, розкачування глини між долонями коловими та прямими рухами).

Орієнтовна тематика: предмети округлих форм (горошок для півника, вишеньки, м’ячики, кульки, коржики).

Малювання.

Матеріали та обладнання. Ознайомлення із сенсорними характеристиками фарб, пензликів, олівців, фломастерів, паперу (білий, гладенький,

чистий), обладнанням для малювання (пластмасова склянка з водою, маленька серветка для витирання пензлика).

Формування чуття кольору. Ознайомлення з червоним, жовтим, зеленим, синім, білим кольорами.

Техніки малювання. Навчання малюванню пальчиком, долонькою, пензлем, олівцем, фломастером.

Орієнтовна тематика: малювання крапок, плям, прямих вертикальних і горизонтальних ліній (доріжка, зернятка для курочок, падає дощик, травичка росте, сонечко, падає пухнастий сніг).

Музика і співи.

Матеріали та обладнання. Заохочення до розглядання та сприймання на слух різних музичних інструментів (дзвіночки, бубен, барабан). Ознайомлення із зовнішнім виглядом барабана.

Слухова увага та музична культура. Залучення до слухання у виконанні педагогів або в аудіозапису коротких вокальних та інструментальних творів образного характеру; слухання пісень, супроводжуючи їх відповідними рухами; до порівняння музичних звуків зі звуками навколишнього середовища (дощик крапає, котик муркоче, ведмідь тупає і тощо). Створення ситуації успіху при підспівуванні (наслідування звуків, слів, що легко вимовляються; промовляння або проспівування співучим голосом інтонації, що повторюються у пісні) знайомих пісень, наслідуючи дорослих.

Музично-ритмічні рухи. Формування умінь виконувати різноманітні (у тому числі імітаційні) рухи під музику за показом дорослого (ходити, “як ведмедик”, стрибати, “як зайчик”), а також елементарні танцювальні (притупи, переступання з ноги на ногу, кружляння на місці та ін.).

Музично-дидактичні ігри та вправи. Ознайомлення з музичними іграшками. Стимулювання до ігрових дій з предметами, що звучать (різні брязкальця), різними за висотою і тембром звучання.

Театралізована діяльність. Розвиток емоційного сприймання театралізованих дійств, підготовлених дорослим. Навчання елементарних театралізованих дій, що мають характер імітаційних (ходити, “як лисичка”). Заохочення до повторення за дорослим художніх елементарних текстів з відповідним відтворенням його жестами, мімікою та іншими засобами виразності.

Свята та вечори дозвілля. Залучення дітей до свята нової іграшки, перегляду вистави, настільного театру, концерту. Заохочення до перегляду казок з музичним супроводом тощо. Розвиток позитивних емоцій під час сприймання святкових дійств.

**БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ
ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ**

Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про глину, з якої можна ліпити; • про олівці і фарби, якими можна малювати; • про музичні інструменти (барабан, по якому можна вдаряти, щоб одержати звук; брязкальця, які по-різному дзвенять)
Розпізнає (розрізняє)	<ul style="list-style-type: none"> • розрізняє музичні звуки та звуки навколишнього середовища
Показує (називає)	<ul style="list-style-type: none"> • словами власної дитячої мови предмети, що співвідносяться з такими поняттями: “олівець”, “фарба”, “глина”, “барабан”, “бубен”, “брязкальця”, “дзвіночки” тощо
Діє	<p><i>образотворче мистецтво:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • емоційно сприймає і розглядає ілюстрації, малюнки; • проявляє інтерес до розгляду творів декоративно-ужиткового мистецтва; • тримає у руках олівець (пензлик, фломастер, крейду); • ще невпевнено малює лінії, крапки, мазки, плями <p><i>музично-пісенна діяльність:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • зацікавлено, емоційно сприймає музику, із задоволенням її слухає, підспівує дорослим окремі склади пісень, виконує рухи під музику разом із дорослими; • з інтересом слухає і бере посильну участь у простих театральних іграх, які проводить дорослий, особливо під час розігрування потішок, забавлянок, інсценізації текстів малих фольклорних жанрів

Розділ VI

РОЗВИТОК ІГРОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Передумови ігрової діяльності. Забезпечення предметно-ігрового середовища дитини достатньою кількістю пізнавального та розвивального матеріалу.

Народні ігри. Ознайомлення з народними іграми відповідно до ігрової ситуації. Спонування дітей до повторення ігрових дій, наслідуючи

дорослих під час промовляння останніми утішок, забавлянок, пестійок (“Горошок-квасолька”, “Сорока-ворона”, “Летів горобчик”, “Дибки-дибки”, “Кую-кую чобіток”).

Рухливі ігри. Створення умов для різноманітної рухової активності в іграх (безпечність для здоров’я, добір яскравих іграшок та естетично оформлених атрибутів до ігор). Розвиток координації власних рухових дій (бігати вільно, природно рухаючи руками). Заохочення до імітаційних рухів (ходити, “як ведмедик”, стрибати, “як зайчик”, витягати шийку, “як гусочка”).

Орієнтовні ігри: “Відгукнися на ім’я”, “Сова”, “До ляльок у гості”, “Жили у бабусі”.

Хороводні ігри. Забезпечення позитивної емоційної атмосфери під час організації хороводних ігор (наприклад, “Іменинний пиріг”).

Дидактичні ігри та вправи. Закріплення різних способів дій з дидактичним матеріалом.

Забезпечення якісного засвоєння знань з усіх розділів програми. (Наприклад: *Розділ I. “Тігієна”:* “Знайди картинку”, “Мої очі, вуха, ніс, руки, ноги”). Навчання під керівництвом дорослого різних способів дій з дидактичним матеріалом (наприклад, дослідження сенсорних характеристик за допомогою п’яти органів чуття : “До бабусі у село”, “Потяг”, “Кольорові кульки”, “Добери за кольором, формою, розміром”, “Хто як кричить?”, “Що у зайчика в торбинці?”).

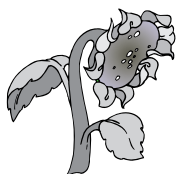
Театралізовані ігри. Збагачення емоційно-чуттєвої сфери дитини позитивними емоціями під час перегляду лялькових вистав та інших театралізованих дійств, підготовлених дорослими або дітьми старшого дошкільного віку. Ознайомлення з елементарними правилами поведінки під час вистави.

Передумови сюжетно-рольових ігор. Навчання ігрових дій з іграшками та предметами-замінниками у простих елементарних сюжетах. Заохочення до сюжетно-відображувальних дій за аналогією (зразком) дій дорослих (наприклад, годування ляльки, приготування обіду і накривання на стіл, укладання ляльки спати і співання колискових). Формування у грі позитивних моральних якостей та елементарних дій із самообслуговування (наприклад, одягання та взування ляльки).

Конструкторсько-будівельні ігри. Формування інтересу до конструкторсько-будівельних ігор. Ознайомлення дітей із сенсорними характеристиками будівельного матеріалу (форма: кубик, цеглина, пластина; колір: зелений, жовтий тощо) та заохочення до експериментування з ними (наприклад, який із матеріалів краще підійде для викладання доріжки, потяга, воріт, башти). Формування умінь розміщувати кубики, цеглинки, надаючи їм обрисів знайомих предметів.

**БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ
ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ**

Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про іграшки та ігри
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> • різні види іграшок (ляльки, машини, будівельні кубики, цеглинки) та їх призначення
Показує (називає)	<ul style="list-style-type: none"> • співвідносить іграшки з певними ігровими діями, зрідка називаючи як іграшки, так і дії з ними (наприклад, укладаючи ляльку спати, промовляє: “Ляля, бай-бай” і співає: “А-а-а, А-а-а”)
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • добирає предмети за кольором, формою та розміром, виконує з ними ігрові дії: складає пірамідку, викладає доріжку, будує стіл накладанням кубика та цеглинки та ін.; • за зразком дорослого або самостійно імітує рольові дії (годує, вмиває, укладає спати ляльку, іграшкових кошенятко, курчатко, зайчика); • активно наслідує рухові та мовленнєві дії дорослих під час інсценування чи промовляння ними потішки, забавлянки, народної пісеньки тощо; • емоційно реагує на музику, намагаючись підспівувати або виконуючи рухові “танцювальні” дії під музику

МОВЛЕНЯТКО

РОЗВИТОК, НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ

Антропометричні дані

Стать	Довжина тіла (см)	Маса тіла (кг)	Окружність грудної клітки (см)
Хлопчики	92–99	13,7–16,1	50,3–54,7
Дівчатка	91–99	13,1–16,	49,8–53,9

Особливості розвитку

За народним дитинознавством, дитина третього року життя – “пічкур”, бо дуже тягнеться до печі, “третяк”, “гулячок”, “третє літо”, “третя каша”. Тож і кажуть: “Ось наш гулячок...”, “Вона тільки до гульни”; “Хай одгуляє своє, тоді не буде вже коли гуляти”; “Одгуляє хай свій час, може цей тільки його”.

Дитина третього року життя повністю віддається іграм, розвагам у середовищі ровесників, а ще більше – у колі дітей старшого віку. Дуже любить гостинці, охоче купається. Діти схильні до пустотливих насмішок і жартів, ретельно наслідують старших. Дівчатка на третій рік життя випереджають у своєму розвитку ровесників-хлопчиків¹.

На третьому році життя вдосконалюється діяльність нервової системи, відбувається доволі інтенсивний фізичний та нервово-психічний розвиток, підвищується рівень мовлення та мислення.

Швидкими темпами відбувається сенсорний розвиток. Збагачується досвід дитини та розширюється здатність її до сприймання предметів, явищ усіма органами чуття. Увага концентрується не лише на зовнішньому вигляді, властивостях, але й призначенні предмета. Малюк може

¹ Стельмахович М. Вибрані педагогічні твори // У двох томах. – Т. 2: Українська етнопедагогіка / упоряд.: Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак / за заг. ред. Л. Калуської. – Івано-Франківськ–Коломия: Вік, 2012. – 464 с. – С. 105.

виконувати прості мисленнєві операції, порівнювати предмети за їхніми властивостями (солодкий – гіркий, великий – малий), просторовими відношеннями (далеко – близько), знаходить спільне і відмінне у предметах. На основі спостережень та власного сенсорного досвіду виникають перші елементарні судження про побачене, почуте. Простежуються перші прояви самостійності. Наприкінці третього року дитина самостійно одягається, охайно їсть, використовує серветку без нагадування, володіє елементарними культурно-гігієнічними навичками, усвідомлює належність до певної статі.

Зростає активність соціальних контактів зі знайомими людьми. Дитина наслідує дії дорослих у повсякденному житті та в іграх. Гра набуває сюжетного характеру.

Рухи дитини стають більш досконалими.

Дитина цього віку легко збуджується і швидко втомлюється від одноманітних дій.

Напрями розвитку та діяльності	Показники розвитку
Розвиток особистості	Активно взаємодіє з дорослими. Знає своє ім'я. Починає усвідомлювати власне "Я", свої можливості. Зіставляє імена дорослих з їхніми носіями (мама Оля, братик Денис). Може поінформувати дорослих про своє самопочуття. Спостерігається прагнення до самостійності, самооцінки, намагання відповідати вимогам дорослих, виявляти любов і співчуття до близьких людей, довколишніх
Соціальний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> • Соціальні контакти. Одержує елементарні знання про правила поведінки у соціальному середовищі з рідними людьми та однолітками. Охоче вступає у контакти з дорослими та дітьми. Кооперується в іграх з іншими дітьми, сприймає та дотримує відповідних елементарних правил взаємин у дитячому колективі
Емоційний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> • Емоції. Вловлює на слух і відтворює деякі інтонації (запитальні, окличні та ін.), тембром голосу передає радість, незадоволення, зацікавлення та інші емоції. Зберігає здебільшого емоційно-позитивний настрій, емоційно спілкується з дорослими, швидко долає негативні стани

<p>Моторика та фізичний розвиток</p>	<p>Дитина активно засвоює різні види рухів (оволодіває навичками ходьби та бігу. Більш координованими стають рухові дії. Вдосконалюються дрібна моторика рук, що дає змогу узгоджено виконувати різноманітні рухові дії однією або обома руками (малювати, ліпити, розстібати гудзики, зав'язувати шнурівки, користуватися рушником, зубною щіткою тощо). На кінець третього року життя достатньо координує і поєднує рухи рук та ніг під час ходьби, бігу та лазіння</p>
<p>Духовно-моральний розвиток</p>	<p>Більш усвідомлено ставиться до своїх батьків, рідних, виявляє любов до них, а також доброзичливо ставиться до однолітків.</p> <p>Проявляє інтерес до звичаїв родини, прилучається до рідної мови через використання малих жанрів фольклору. Онайомлюється з мовними етикетними нормами ("чарівні слова": доброго дня, до побачення, будь ласка, дякую). Оволодіває елементарними навичками культурної поведінки за столом, у гостях, знає слова вітання і прощання</p>
<p>Мовленнєво-комунікативний розвиток</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Розуміння мовлення дорослих. Удосконалюється розуміння змісту мовлення дорослих. Розуміє тексти оповідань, казок у супроводі наочності. • Спілкування. Активізується власне мовлення. Засвоює основну форму спілкування – діалог (включається у розмову, звертається до дорослих та дітей із запитаннями, відповідає на них). Домінує ділове спілкування, спрямоване на впізнавання предмета. Тематика спілкування значно розширюється (наприклад, про предмети і явища, що оточують дитину, про почуття та переживання тощо). Спілкується з однолітками під час спільних ігрових дій, проявляє товариськість і дружелюбно контактує з ними. У повсякденному спілкуванні переважає ситуативне мовлення. • Звуковимова. Вимова звуків не досконала. Спостерігається прагнення правильно вимовляти звуки. Простежується пом'якшена вимова окремих приголосних звуків. Вловлює на слух і відтворює деякі інтонації (запитальні, окличні тощо), голосом передає радість, незадоволення та інші емоції. • Фонематичний слух недостатньо розвинений. Дитина погано диференціює як далекі, так і близькі фонем у словах. Мовне дихання переважно верхньогрудне, часте, поверхнєве, неглибоке.

	<ul style="list-style-type: none"> • Словник. Розуміє слово, але не завжди вживає його у власному активному мовленні. Словом замінює образи різноманітних предметів наприкінці третього року життя (“іграшка” – це ляльки, м’ячики, кубики тощо). У словнику є всі частини мови, хоча переважають іменники. Достатній рівень мовленнєвої активності, інтенсивне збагачення словника, яскраво виражене словотворення. У словнику налічується близько 1200 слів. • Граматична будова мовлення. Опановує основні відмінкові форми, однак припускається помилок при узгодженні слів у реченні. Використовує займенники “я”, “ти”, “моє”. • Синтаксис. Складає речення з кількох слів, однак припускається помилок при узгодженні слів. Робить спроби вживати прийменники і сполучники. З’являються складні речення. • Розвиток мовлення. Оволодіває навичками розмовного та монологічного мовлення; відповідає на запитання за змістом сюжетних картин, художніх текстів тощо. Намагається словесно (кількома реченнями) передати свої відчуття, враження від побаченого. За запитаннями дорослого перекладе невеликі художні та фольклорні тексти
Розвиток розуму	<p>Сенсорний розвиток</p> <p>Активізуються перцептивні дії дитини, спрямовані на пізнання предмета за його ознаками всіма органами чуття. У сприйманні кольору сенсорними еталонами виступають хроматичні кольори спектра (червоний, жовтий, зелений, синій) та ахроматичні (білий, чорний). Дитина володіє тактильно-руховим обстеженням і впізнаванням предметів на дотик, реагує на смак, розрізняє смакові властивості (солодкий, солоний), розрізняє запахи (приємний, гарний); відчуває нескладний ритм, пізнає на слух деякі знайомі звуки.</p> <p>Розвиток психічних процесів</p> <ul style="list-style-type: none"> • Увага. Хоча увага стала більш стійкою, все ж дитина не може тривалий час займатись одним видом діяльності, концентрувати увагу на певному об’єкті. Увага переважно має мимовільний характер. • Уява. У процесі предметно-ігрової діяльності, зокрема під час активних дій з предметами-замінниками, розвивається уява.

	<ul style="list-style-type: none"> • Пам'ять. Розвивається образна, рухова, словесна й емоційна пам'ять, однак вона є нестійкою. • Мислення. Підвищується рівень пізнавальної активності дитини, зростає допитливість, спостережливість, розвивається наочно-дійове мислення. Дитина прагне аналізувати те, що бачить навколо себе, порівнює предмети (переважно 2-3) , однак відчуває труднощі, виокремлюючи суттєве і несуттєве, вчиться об'єднувати предмети за певними ознаками (елементи класифікації). Активно використовує предмети-замінники
Художньо-естетичний розвиток	<p>Із задоволенням розглядає ілюстрації, картинки, народні іграшки, предмети побуту, вслухається у звуки музики, слухає дитячі твори та класичну музику, пізнає їх. Емоційно сприймає лялькові вистави у театрі, художні тексти як віршовані, так і прозові. Охоче підспівує дорослим, передає рухами ритм музики, відтворює за дорослим рухами, мімікою тексти віршів і казок.</p> <p>У малюванні від хаотичних ліній дитина поступово переходить до відтворення більш чітких, може самостійно змінювати напрям ліній і штрихів. З'являються горизонтальні, вертикальні, дугоподібні, колоподібні та інші лінії. На основі спостережень та обстеження певних об'єктів вчиться більш точно передавати форму предметів у ліпленні, малюванні, аплікації, оволодіваючи при цьому елементарними технічними навичками і закріплюючи деякі сенсорні характеристики та еталони зображуваних об'єктів; у малюванні реалізує сюжетно-ігровий задум (наприклад, морква для зайчика, якому треба погодувати своїх діток)</p>
Розвиток ігрових умінь та навичок	<p>Активізується самостійна предметна діяльність, яка переходить у предметно-ігрову. Удосконалюються імітаційні та маніпулятивні ігрові дії на основі наслідування дій дорослих і часте використання іграшок-замінників.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Рухливі ігри. Опановує вміння та навички узгоджувати свої рухові дії з руховими діями групи дітей, привчається діяти відповідно до сигналу в рухливих іграх та дотримувати правил гри. • Дидактичні ігри. Під керівництвом дорослого оволодіває різними способами дій з дидактичним матеріалом.

	<ul style="list-style-type: none"> • Ігри з піском, водою, снігом та ін. Збагачується сенсорний досвід дитини. Вона пізнає особливості природних матеріалів та можливості їх використання відповідно до властивостей (якщо пісок вологий, то з нього можна ліпити пасочки), закріплює навички використання лопаток, совочків, формочок. • Музично-дидактичні ігри. Опановує вміння розрізняти звуки бубна і брязкальця. • Театралізовані ігри. Позитивно реагує на театралізовані дії, дібрані відповідно до віку. Інсценує коротенькі тексти віршів та знайомих казок під керівництвом дорослого, копіюючи та наслідуючи його дії відповідно до тексту. • Сюжетні ігри. Відображає в іграх враження від довколишнього, від дій людей. Копіює і наслідує дорослих, виконуючи (“імітуючи”) відповідні ролі (я – мама. Я годую лялю. Я розмовляю з лялею). Використовує в ігрових діях іграшки та предмети-замінники. • Конструкторсько-будівельні ігри. Закріплює сенсорні характеристики різних предметів. Оволодіває елементарними навичками конструювання. Створює прості будівельні конструкції (мостик, пірамідка, будинок) за зразком дорослого (або з його допомогою у разі потреби)
<p>Навчально-пізнавальна діяльність</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Заняття. Привчається уважно слухати і сприймати словесну інформацію та словесні завдання дорослого. Проявляє інтерес та зацікавлення до запропонованого виду діяльності. Намагається добре виконати завдання, щоб одержати схвалення від дорослого. Ознайомлюється з правилами поведінки на заняттях
<p>Передумови трудової діяльності</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Самообслуговування. Оволодіває навичками самостійного одягання і роздягання. • Господарсько-побутова праця. Включається у роботу з прибирання ігрового куточка. Привчається класти речі на свої місця. За допомогою дорослого розставляє столові прибори, доглядає за квітами. • Праця в природі. Виконує посильні дії у спільній із вихователем діяльності в куточку природи: підтримати лійку, насипати корм, налити воду пташкам. <p>Форми організації трудової діяльності Проявляє самостійність у всіх видах діяльності.</p>

	• Доручення. Виконує доручення дорослих (словесні: поклади, йди обідати, візьми ложку, подай; складні системні дії: побудуй драбинку, намалюй дощик тощо), оволодіває найпростішими трудовими і маніпулятивними діями, вчиться під керівництвом дорослого берегти матеріали, обладнання тощо

Розділ I

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ТІЛА

Гігієна. Ознайомлення з органами і частинами тіла (руки, ноги, очі, вуха, ніс, рот, зуби) та їх назвами. Формування навичок знаходити частини тіла в іграшках (ляльки, тварини) та на малюнках.

Розвиток бажання дотримувати правил особистої гігієни. Спонування та заохочення до самостійного миття рук і обличчя, користування індивідуальним рушником, гребінцем, носовичком, полоскання порожнини рота.

Розпорядок дня. Формування уявлень про режимні моменти (сон, прогулянки, вчасне споживання їжі тощо) та їх роль у зміцненні здоров'я.

Харчування. Розкриття дітям значущості і користі для здоров'я страв, які вони споживають. Ознайомлення із назвами овочів, фруктів (морква, буряк, цибуля, часник; яблука, груші, сливи, кавун тощо). Заохочення дітей до дослідження сенсорних характеристик (за кольором: червоні, зелені тощо; за формою: круглі, овальні; на смак: солодкі, кислі; на дотик: гладенькі). Формування культурно-гігієнічних навичок перед споживанням їжі (прибрати іграшки, помити руки, сідати за стіл на своє місце). Навчання правил поведінки за столом та культури споживання їжі (їсти охайно, добре пережовувати їжу, тримати ложку правою рукою, користуватися ложкою, виделкою, серветкою), висловлювати вдячність за спожиту страву.

Рухова діяльність. Щоденне проведення занять з фізичної культури, фізкультхвилинок, фізкультпауз, ранкової гімнастики. Забезпечення моторної щільності на заняттях з фізичної культури та рухової діяльності в різних режимних моментах.

Загальноорозвивальні вправи. Добір дорослими загальноорозвивальних вправ для м'язів рук, плечового пояса, тулуба, зміцнення м'язів ніг. Заохочення до виконання вправ у різних вихідних положеннях тіла, рук, ніг, тулуба з використанням предметів і без них та дотриманням відповідно до віку їх дозування і тривалості.

Основні рухи.

Ходьба. Розвиток координації рухів рук і ніг під час ходьби по доріжці, по колу, по одному і парами, з предметами і без них, зі зміною напрямку, не наштовхуючись на інших дітей та предмети. Вироблення навичок вільно рухати руками та піднімати ноги від підлоги, дотримувати правильної постави під час ходьби, уникати зайвих рухів (наприклад, погойдування).

Біг. Удосконалення навичок бігання “зграйкою” за вихователем, до вихователя або визначеного об’єкта і від нього, чергування бігу з ходьбою. Розвиток у дітей здатності реагувати на сигнал вихователя про зупинку під час ходьби чи бігу¹.

Стрибки. Формування умінь стрибати на місці, на обох ногах, просуваючись уперед (“як горобчики”), зістрибувати з лави (висота 10–15 см).

Повзання, лазіння. Формування вміння повзти до предмета на віддалі 4 м з положення навпочіпки та в упорі стоячи на колінах і кистях рук; підлізати під мотузкою або дугою (висота 30–40 см від підлоги); пролізати в обруч; перелізати через колоду, покладену на підлогу; лазити по похилій драбинці під кутом (20–25 °), гімнастичній стінці довільним способом.

Кидання і ловіння м’яча, метання на дальність та у горизонтальну ціль. Розвиток окоміру, зміцнення м’язів рук та тулуба під час кидання і ловіння м’яча. Формування умінь підкидати м’яч угору, відбивати від підлоги, ловити його; кидати маленького м’яча однією рукою на дальність та великого м’яча обома руками з-за голови, від грудей у горизонтальну ціль, знизу в кошик. Розвиток уміння кидати та ловити м’яча в парах і в колі на відстані до 1 м.

Прокочування м’яча. Навчання дітей коченню м’яча по прямій та похилій площині, від себе (відстань для прокочування м’яча поступово збільшується від 1 до 1, 5 м), прокочуванню його під дугою на відстані до 1 м.

Рівновага. Вправління у рівновазі під час виконання вправ у статичних (збереження рівноваги у певній позі – присідання на носках, стояння на одній нозі) та динамічних положеннях (ходьба по мотузці, покладеній прямо, по колу, зигзагом; гімнастичній лаві, дошці, у т. ч. ребристій, покладеній на підлогу; по похилій дошці завширшки 25 см, завдовжки до 2 м, один край якої припіднято на 10–15 см від підлоги, між двома стрічками або шнурами (довжина до 2-3 м, ширина – 20–30 см); переступання через перешкоди (кубики, іграшки тощо).

Рухові фізичні якості

Виховання дисциплінованості, рішучості, сміливості. Допомога дорослих у подоланні страху перед висотою під час стрибків, лазіння та інших рухових завдань.

¹ Педагог регулює віддалі і тривалість ходьби та бігу залежно від фізичного стану дітей.

Сила. Координація дорослими дій дітей щодо раціонального використання своєї сили під час виконання рухових дій (наприклад, не перенапружувати м'язи й інші органи та системи).

Швидкість. Формування умінь виконувати вправи з максимальною для віку динамією. Розвиток швидкості під час виконання рухової дії, техніка виконання якої була попередньо вивчена (наприклад, загально-розвивальні вправи спочатку виконують у повільному темпі, а потім, у процесі їх засвоєння, – у швидшому). Розвиток рухової реакції дитини на сигнал педагога (наприклад, зупинка під час бігу).

Спритність. Формування вмінь виконувати різноманітні вправи з різних положень, спрямованих на розвиток спритності.

Витривалість. Розвиток витривалості під час фізичних навантажень з урахуванням анатомо-фізіологічних, вікових та індивідуальних особливостей дітей. Дотримання педагогом моторної щільності занять з фізичної культури, оптимального дозування вправ. Розвиток витривалості під час рухливих ігор та вправ спортивного характеру з обов'язковим, доцільно обґрунтованим дозованим навантаженням (наприклад, кількість повторень рухової гри, тривалість пауз для відпочинку після гри).

Гнучкість. Розвиток рухливості опорно-рухового апарату дитини. Заохочення дітей до виконання нахилів тулуба, напівприсідання, махових рухів руками і ногами з різних вихідних положень, вправ з метання, стрибків.

Самостійна рухова діяльність. Заохочення дітей до активної рухової діяльності. Розвиток бажання до самостійних проявів активних рухових дій.

Рухливі ігри та ігрові вправи (див. розділ “Розвиток ігрових умінь та навичок”).

Профілактичні заходи

- Забезпечення сприятливого повітряно-теплового режиму в приміщенні (дотримання відповідної температури, санітарно-гігієнічних норм, регулярне провітрювання кімнати).
- Систематичні, щоденні, загартовувальні процедури відповідно до порад лікаря та індивідуального стану здоров'я дитини.
- Різні види рухової активності.
- Збалансоване харчування.
- Інші профілактичні засоби: масаж (оздоровчий, дотиковий, точковий), вітамінотерапія, психокорекція (кольоротерапія, звукотерапія, психогімнастика), ароматотерапія.
- Запобігання сколіозу. Забезпечення фізичних умов (оптимальне освітлення, зручні меблі, що відповідають зросту дітей третього року

життя, чергування активної рухової діяльності дітей з відпочинком). Постійне стеження за правильною поставою дітей під час сидіння на стільцях, виконання вправ ранкової гігієнічної та коригувальної гімнастик. Звертання уваги на позу дитини під час сну (м'яка постіль, висока подушка, звичка спати на одному й тому самому боці можуть призвести до бокового викривлення хребта, звичка спати “калачиком” – до утворення круглої спини), оскільки це впливає на формування постави.

- Профілактика плоскостопості. Заохочення дітей до ходіння на пальцях, п'ятах, зовнішньому та внутрішньому боках стопи (імітація ходьби “як ведмедик”, “як лисичка”, “як конячка” та ін.)

Безпечна поведінка

Предмети навколо. Створення безпечного для життєдіяльності дитини середовища. Ознайомлення з правилами безпечної поведінки з різними предметами, підкреслюючи користь кожного з них і шкоду для здоров'я, яку вони можуть принести при невмілому та необережному користуванні.

Природне довкілля і здоров'я. Навчання дітей елементарних правил безпечної поведінки з домашніми тваринами, птахами, при контактах з комахами (оса, бджола та ін.).

Емоційне здоров'я. Забезпечення емоційного комфорту під час спілкування, відчуття радості і задоволення. Формування позитивних емоцій на основі встановлення соціальних зв'язків з дорослими. Активізація емоційного сприймання природного довкілля. Підтримання гарного настрою у дитини. Заохочення до вільного вияву своїх емоцій: позитивних (радість, задоволення тощо), негативних (страх, переживання тощо).

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	◀ про частини тіла та їх призначення, елементарні правила гігієни, здоровий спосіб життя та безпечну поведінку в довкіллі
Розпізнає	◀ починає орієнтуватися у корисних і шкідливих, безпечних і небезпечних предметах
Називає	◀ частини тіла та елементарні предмети особистої гігієни, спортивний інвентар (м'яч та ін.)
Діє	◀ проявляє самостійність під час умивання та споживання їжі, сідає на визначене для неї місце за столом;

	<ul style="list-style-type: none"> ◄ намагається їсти охайно, не розкидаючи навколо себе їжу; ◄ володіє відповідно до вікових можливостей та індивідуального розвитку руховими вміннями та навичками, охоче виконує основні рухи та загальноорозвивальні вправи
--	---

Розділ II

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ДУШІ ТА СЕРЦЯ

Люби ближнього свого, як самого себе. Виховання любові до себе, навколишнього світу (людей, природи, предметів тощо). Формування прагнення приносити радість довколишнім, намагання робити їм приємне, пожаліти товариша у разі потреби, поділитися іграшкою, дружно гратися з усіма, відгукуватися на їхні прохання, бути доброзичливим, виявляти турботливе ставлення до всіх і до всього, вчитися жаліти та співчувати.

Шануй батька і матір і буде тобі добре на землі. Формування усвідомлення того, що батьки – найрідніші люди, які турбуються про дитину. Ознайомлення із пестливими звертаннями до батька і матері (матуся, мамуся, мамочка; татко, татусь, таточко) і вправління у використанні їх при звертанні до найрідніших людей. Виховання любові до батьків і турботи про них (наприклад, пожаліти, коли мама втомлена, не галасувати, дати їй відпочити).

Патріотичне виховання. Прищеплення інтересу до звичаїв (ввічливо вітатися, прощатися), обрядових свят (Миколая, Новий рік, День матері). Залучення до участі у святкових дійствах, що відбуваються в родині, дитячому садку, в місті (селі).

Любов до землі, на якій живемо. Заохочення дітей до промовляння великих художніх і фольклорних текстів рідною (українською, білоруською, грузинською, російською та ін.) мовою.

Соціальне виховання. Формування у дитини відчуття власного “Я”, усвідомлення свого соціального статусу, навичок говорити про себе у першій особі. Розширення знань про сім’ю, соціальні ролі членів родини, взаємини між ними. Розвиток соціальних контактів та формування навичок соціальної поведінки. Заохочення дитини до дружби, товаришування, доброзичливого ставлення до однолітків, навички спільно гратися як з дорослими, так і з дітьми.

Моральне виховання. Виховання таких гуманних почуттів, як доброта, чуйність, товариськість, співчуття, милосердя. Розвиток здатності висловлювати задоволення з приводу власних успіхів, щиро радіти успіхам своїх однолітків.

Зовнішньоетична вихованість (звички, манери, мовленнєвий етикет тощо, гармонія душі та зовнішньої поведінки).

Етичні засади спілкування. Ознайомлення з мовними етикетними нормами (“чарівні слова”: доброго дня, до побачення, будь ласка, дякую).

Добрі звички. Формування добрих звичок (прагнення допомогти, бути слухняним, чемним тощо). Розвиток мотивів суспільної користі (наприклад, посильна допомога дорослим).

Поведінка у громадських місцях. Формування елементарних уявлень про красу людської поведінки. Заохочення до виконання правил культурної поведінки вдома, у дитячому закладі, на вулиці, у громадських місцях (не розмовляти голосно, не кричати, не вередувати в транспорті, у кранниці тощо).

Естетичне виховання. Розвиток емоційно-естетичного сприймання картин, ілюстрацій у книжках, краси природи у всій її багатобарвності, предметного середовища всіма органами чуття з позицій їх краси. Формування у дітей відчуття краси зовнішнього вигляду. Розвиток бажання бути охайним.

Трудове виховання

Передумови трудової діяльності. Формування мотивації на працю, розуміння дітьми, що всі працюють (мурашка, пташка, котик, люди). Формування уявлення про працю дорослих (мама пере, прасує білизну, тато будує будинки, лікар лікує хворих).

Види праці.

Самообслуговування. Навчання елементарним трудовим діям, що стосуються самообслуговування (одягання, роздягання, вмивання).

Господарсько-побутова праця. Залучення дітей до роботи з прибирання ігрового куточка, розставлення столових приборів (спільно з дорослим, дотримуючи правил техніки безпеки). Розвиток елементарної звички класти речі на призначені для них місця.

Праця в природі. Заохочення дітей до виконання посильних дій у спільній із вихователем діяльності в куточку природи: підтримати лійку, насипати корм, налити воду пташкам, полити квіти тощо.

Форми організації трудової діяльності.

Доручення. Залучення дітей до посильної трудової діяльності опосередковано через доручення (наприклад, принести, подати і т. д.; перевірити, у якому стані шафки для одягу, як складений одяг, порядок в ігровому куточку тощо).

Економічне виховання

Бережливість. Формування уміння ціннісно ставитися до результатів праці (наприклад, сказати дитині, як важко зробити стіл, виростити моркву). Залучення до спільної праці з дорослими з метою формування елементарних навичок бережливого ставлення до предметів, речей, матеріалів, обладнання та інших предметів людської праці, навколишньої природи тощо.

Екологічне виховання. Виховання інтересу до об'єктів природи та формування бережного ставлення до них (не ламати, не витоптувати, не смітити у природному довіллі).

Статеве виховання. Формування елементарних уявлень про стать на рівні: хлопчик – дівчинка.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАТЬ, УМІТЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> ♦ про родинне оточення (батько, мати, дідусі, бабусі, сестри, брати), права та обов'язки членів родини, у тому числі й дитини; ♦ про співчутливе, доброзичливе турботливе ставлення одне до одного, однолітків, об'єктів природи; ♦ про стать (хлопчик – дівчинка); ♦ про деякі звичаї, календарно-обрядові свята; ♦ про такі моральні категорії як ввічливість, доброта, чуйність, товариськість, співчуття, милосердя
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> ♦ стать; ♦ розрізняє такі поняття, як добро і зло, позитивні й негативні дії та вчинки
Називає	<ul style="list-style-type: none"> ♦ своє ім'я та імена членів родини, деякі родинні свята, об'єкти природи, трудові дії
Діє	<ul style="list-style-type: none"> ♦ проявляє любов до близьких, інтерес до звичаїв, традицій, обрядів; ♦ із задоволенням бере участь у святкових дійствах, що відбуваються в родині, дитячому садку; ♦ дотримує етичних засад спілкування та чемної поведінки у громадських місцях; ♦ емоційно реагує на красу навколишнього середовища; ♦ включається у посильну працю під керівництвом дорослого, виконує доручення, прагне до самостійності під час одягання та роздягання;

◄	поступається, ділиться іграшками, співчуває тим дітям, які потребують уваги (плачуть, забилися, образилися)
---	---

Розділ III

МОВЛЕННЕВО-КОМУНІКАТИВНИЙ РОЗВИТОК

Розуміння мовлення. Створення позитивної атмосфери для комунікації. Сприяння розумінню дітьми мовлення дорослого, впізнавання предметів, їх властивостей, дій, відношень тощо, про які мовиться. Підведення дітей до розуміння узагальнювальних (іграшки, меблі, одяг), просторових (там, вгорі, внизу, далеко) понять та часових відношень (день, ніч, обід).

Спілкування. Розвиток уміння ввічливо спілкуватися, використовуючи мовні та позамовні засоби і дотримуючи правил мовленнєвого етикету (ввічливо вітатися, відповідати на привітання інших, дякувати, висловлювати прохання). Заохочення до проявів ініціативи в мовленнєвих контактах за допомогою слова, жестів, міміки (махати привітно рукою, кивати головою у відповідь тощо). Розвиток розуміння вказівних жестів педагога та вміння замінювати їх словами (наприклад, педагог показує напрям, а дитина називає словами “тут”, “там”, “вгорі”, “внизу” та ін.). Формування навичок словесного розуміння та мімічного відтворення емоцій (наприклад, відтворити веселий і сумний настрій тощо). Заохочення до активного мовлення у різних мовленнєвих ситуаціях.

Лексика

Нові слова. Збагачення словника дітей різними частинами мови: іменниками, що означають назви предметів (побуту, посуду, меблів, іграшок), назви об'єктів живої природи (свійських тварин і птахів, їхніх дитинчат), назви продуктів харчування (хліб, молоко, чай, каша, масло), назви овочів і фруктів (морква, яблуко); дієсловами, що означають дії дитини з предметами; прикметниками, які означають ознаки, якості та властивості предметів; прислівниками, числівниками, займенниками, частками. Введення в активний словник нових слів, слів ввічливості (доброго дня, доброго ранку, до побачення, дякую, вибач, будь ласка) та узагальнювальних (іграшки, посуд, одяг, їжа, тварини).

Словотвір. Заохочення дітей (за зразком педагога) до утворення пестливих форм слів суфіксальним способом (наприклад, півень – півник, яблуко – яблечко, кіт – котик); часових (теперішнього, минулого і майбутнього часу) форм дієслів залежно від мовленнєвої ситуації. Навчання добирати слова-рими (наприклад, киця-миця, каша-Маша).

Образні поетично-художні вислови та порівняння. Заучування окремих фраз із художніх та фольклорних творів (наприклад, “хто моркву споживає, той рум’яні щічки має”).

Фонетика. Закріплення назв артикуляційного апарату. Розвиток уміння співвідносити назви з частинами ротової порожнини (показувати і називати словом рот, губи, зуби, язик). Вправлення у вимові звуків [з], [с], [ц], [ч], [в], [ф], [п].

Фонематичний слух. Заохочення до слухання звуків у довші, впізнання та промовляння їх (до прикладу, тече вода – с-с-с; вітер шумить – ш-ш).

Граматична будова мовлення. Формування вміння узгоджувати слова у роді, числі та відмінку, правильно вживати відмінкові закінчення. Розвиток уміння вживати теперішній і майбутній час відповідно до мовленнєвої ситуації (наприклад, розповідаючи про подію, яка щойно відбулася, дитина має вживати форму теперішнього часу).

Синтаксис

Різні типи речень. Створення умов для вживання у мовленні речень зі сполучниками, однорідними членами речення (наприклад, ставлячи запитання “Хто живе на бабусиному подвір’ї?”, дитина має відповісти: На бабусиному подвір’ї живуть котик, коза, корівка, курочки, гусочки і півник), прямою мовою.

Розвиток мовлення

Опис. Спонування дітей до складання за допомогою дорослих (підказування слів, речень) описових розповідей (2-3 речення) про іграшки, овочі, фрукти, дії товаришів, свої, сюжетних відповідей-розповідей (спільно з дорослим) за змістом сюжетних картинок та за уявою. Заохочення до розповідей про бачене чи пережите фразами, реченнями, висловлюючи свої враження, відчуття, судження. Заохочення дітей до використання у мовленні залежно від мовленнєвої ситуації розповідної, питальної та окличної інтонацій, наслідуючи у мовленні інтонації дорослого.

Переказ. Спонування дітей до переказування та відтворення змісту невеликих художніх та фольклорних текстів за допомогою запитань дорослого.

Розвиток діалогічного та монологічного мовлення. Створення належного мовного середовища на основі позитивного емоційного тла між дитиною і дорослим, між дитиною та іншими дітьми.

Художня література. Розвиток навичок розуміння контекстного мовлення. Заохочення дітей до активного сприймання та розуміння змісту фольклорних (колискових, забавлянок, потішок та ін.) та художніх текстів (авторських і народних казок, віршів) з наочним супроводом (ілюстрації, іграшкові персонажі та ін.) і без нього, емоційно відтворювати їх зміст (за допомогою дорослого або самостійно) відповідними рухами, жестами, мімікою, діями з іграшками. Формування любові до книжки та бережного ставлення до неї.

Дрібна моторика рук у контексті мовленнєвого розвитку та оволодіння елементарними графічними навичками. Розвиток координації та узгодженості рухів рук, моторики під час пальчикових ігор, у тому числі інсценізації римованих рядків за допомогою пальців (наприклад, “Кую-кую чобіток”, “Дощик крап, крап”). Малювання крапок, прямих та замкнених ліній (колових), наприклад “Сонечко”.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> ◀ про те, що кожен предмет, явище, дія позначаються словом; ◀ про узагальнювальні, пестливі слова; ◀ правильну артикуляцію усіх голосних звуків та деяких приголосних у словах; ◀ узгодження слів у реченні; ◀ ввічливі форми спілкування
Розпізнає (розуміє)	<ul style="list-style-type: none"> ◀ зміст дібраних відповідно до віку потішок, забавлянок, віршів, інсценівок, казок, оповідань, запитання дорослого; ◀ інтонації (окличні, питальні, розповідні); ◀ звуки мовленнєві і немовленнєві; ◀ розуміє та використовує слова-узагальнення (овочі, фрукти та ін.)
Називає	<ul style="list-style-type: none"> ◀ предмети, явища, дії словами; ◀ своє ім'я та імена знайомих дорослих та дітей
Діє	<ul style="list-style-type: none"> ◀ проявляє активність у спілкуванні з довшими, використовуючи слова, дії, жести; ◀ звертається до дорослих з простими запитаннями: “Що це?”, “Як?”, “Де?”, “Чому?”, “Коли?”; ◀ діє за словесною інструкцією дорослих, виконує словесні доручення;

	<ul style="list-style-type: none"> • використовує ввічливі форми звертання, слова вітання, прощання, подяки; • емоційно сприймає фольклорні та художні тексти, ілюстрації до них, прагне запам'ятати їх зміст та відтворити в самостійній діяльності; • складає описові предметні розповіді з двох-трьох речень, переказує знайомі тексти за допомогою наведених запитань дорослих, дотримуючи норм граматично правильного мовлення (узгодження слів у реченні); • вимовляє правильно, чітко всі голосні та приголосні звуки, крім шиплячих [ж], [ч], [ш], [щ] та сонорного [р]
--	---

Розділ IV

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ РОЗУМУ

Сенсорний розвиток

Зір. Розвиток і вдосконалення зорового аналізатора за допомогою вправ (наприклад, тренування зорових м'язів: заплющувати і розплющувати очі). Поступове ознайомлення з шістьма кольорами (червоний, синій, жовтий, зелений, чорний, білий). Навчання групуванню однорідних предметів за кольором (вибір спочатку із двох, потім із трьох і т. д., у кінці року – з шести кольорів).

Слух. Розвиток і вдосконалення слухового аналізатора за допомогою вправ. Розвиток слухової уваги, розпізнавання звуків у природі (спів пташок, дзюрчання струмка), побутових (скрипіт дверей, стукіт молотка тощо), музичних (піаніно, бубен тощо).

Смак. Навчання дітей розумінню слів, що позначають смакові якості (солодкий, солоний, гіркий, кислий, смачний тощо).

Нюх. Закріплення знань про те, що предмети мають запахи (приємний, неприємний, ніжний). Формування навичок зіставляти свої відчуття запаху з відповідними словами.

Дотик. Ознайомлення дітей з поняттями, що позначають якості предмета на дотик. Формування умінь під час міні-досліджень розрізняти їх на дотик (холодний, теплий, сухий, мокрий, твердий, м'який, гладенький). Розвиток дрібної моторики рук у контексті сенсорного розвитку (постукування пальцями по поверхні – визначення властивості матеріалу: твердий, скляний тощо).

Пізнавальна діяльність у довкіллі

Соціальне довкілля. Розширення знань з теми: “Моя сім’я” (власне “Я”, мої батьки, мої дідусі й бабусі; їхні імена), “Дитячий садок і люди, що турбуються про дітей у дитячому садку” (вихователі, помічник вихователя, лікар, медична сестра, кухар). Ознайомлення з працею дорослих у сім’ї, дитячому садку, в крамниці, лікарні, на транспорті. Навчання дітей розумінню яскраво виявлених емоційних станів дорослих та дітей (веселий, сумний, радісний).

Етнічне довкілля. Ознайомлення з назвою міста (села), вулиці, на якій проживає. Прилучення дітей до родинних традицій святкування Святого Миколая, Нового року, Різдва, Великодня, Дня матері.

Предметне довкілля. Формування уявлень про помешкання та необхідні побутові предмети (стіл, ліжко, шафа, диван), розуміння їх призначення та називання словами. Навчання дітей складанню невеликих розповідей про свою дитячу кімнату (дитячий куток) удома. Ознайомлення з груповим приміщенням, роздягальнею, ігровою кімнатою, спальнею, туалетною кімнатою, їх інтер’єром, предметами, що там є. Заохочення дітей до відвідування дитячого садка. Збагачення знань про предмети одягу, їх призначення та називання (сорочка, куртка, колготи, штани, шапка, шарф), посуду (тарілка, ложка, миска, склянка, горнятко), предмети домашнього інтер’єру (вишитий рушник, серветка, килим), меблі (стіл, ліжко, крісло, стільчик, диван), іграшки (машини, ляльки, кубики, пірамідки, іграшки – тварини), інструменти та знаряддя праці (молоток, лопата, віник). Заохочення до впізнавання знайомих предметів на малюнках, розвиток уміння співвідносити їх з реальними, давати їм елементарні сенсорні характеристики.

Природне довкілля. Ознайомлення з рослинами (дерева: ялина – у лісі, каштан, тополя – на ділянці, на вулиці; яблуня, груша, слива, вишня – у саду); овочами (картопля, морква, цибуля, часник ростуть на городі); квітами (фікус, фіалка – у кімнаті; мальва, ромашка – на клумбі); тваринами (домашні – кішка, собака, корова; дикі – білка, їжак, вовк); птахами (домашні – курка, півень, гуска, качка; дикі – сорока, ворона, горобець, голуб, синиця); комахами (сонечко, муха, мурахи, комар). Закріплення деяких ознак тварин, птахів, комах на малюнках. Ознайомлення з елементарними правилами безпеки у реальному житті. Навчання дітей визначенню стану погоди (іде дощ, падає сніг, світить сонце, дме вітер). Розвиток емоційного сприймання об’єктів природи, привчання милуватися ними.

Дослідницька діяльність

Спостереження. Заохочення дітей до щоденних постійних спостережень у різні пори року та впродовж дня за природними об’єктами: сонцем, хмарами, визначення за рухом дерев, чи є вітер.

Досліди. Організація дослідницької роботи зі знайомими і безпечними для життєдіяльності предметами та матеріалами, (наприклад, піском, водою, іграшками тощо). Залучення до пізнавально-дослідницької діяльності (наприклад, порівняння лимона з яблуком за смаковими якостями; нюхання квітів та розрізнення їх за запахом). Організація дослідів з об'єктами неживої природи (наприклад, на визначення властивостей та якостей води: прозора, без запаху, холодна, тепла, чиста, брудна, корисна; воду п'ють люди, квіти, дерева, трави, тварини; піску: вологий, сухий; землі: суха, мокра після дощу; камінців, глини). Організація дослідницької діяльності з гуашевими фарбами (наприклад, утворення зеленого кольору способом змішування жовтої і синьої фарб).

Розвиток елементарних математичних уявлень

Елементи лічби. Навчання елементів лічби, вправління у визначенні кількості предметів "один – багато".

Величина. Формування уявлень про величину (малий – великий, менший – більший) та вмінь порівнювати і групувати однорідні предмети, що різко відрізняються за величиною.

Геометричні фігури. Ознайомлення з геометричними фігурами: круг, квадрат, трикутник. Формування умінь групувати предмети за формою, вибирати із двох запропонованих фігур одну, відповідно до вказівки дорослого, складати конструкції з двох геометричних фігур (наприклад, будинок: квадрат і трикутник); визначати за контуром, яка геометрична фігура зображена і який предмет нагадує.

Орієнтування у просторі. Ознайомлення з просторовими поняттями: високо – низько, вгорі – внизу.

Часові поняття. Ознайомлення з частинами доби (день, ніч, ранок, вечір) та формування вміння співвідносити їх із певними режимними моментами (наприклад, вдень світить сонце, діти гуляють, а вночі – темно, діти сплять).

Проблемно-пошукова діяльність. Залучення дітей до розв'язання проблемних питань, ситуацій, підготовлених педагогом за сюжетами прочитаних творів, зокрема казок В. Сухомлинського (наприклад, чи може котик їсти морквинку? А хто любить їсти? – Діти, зайчики). Заохочення до аналізу, порівняння, зіставлення, класифікації, узагальнення за сенсорними характеристиками об'єктів; вправління у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами (дме вітер, гойдаються дерева, сяє сонечко, стає тепло). Розвиток слухової уваги та пам'яті.

**БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ
ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ**

Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про предметний світ, своє найближче соціальне оточення (батьки, дідусі, бабусі, брати, сестри, працівники дошкільного навчального закладу – вихователі, помічник вихователя, однолітки), про те, що всі члени соціального оточення мають власні імена; • про природне довкілля та його об'єкти; • про деякі сенсорні еталони (колір, смак, нюх, дотик, слух), математичні поняття відповідно до віку (один – багато, круг, квадрат, високо – низько та ін.)
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> • предмети, об'єкти природи за їх сенсорними характеристиками (кольором, формою, величиною, смаком, слухом, запахом, дотиком); • дорослих за їхньою соціальною роллю (мама, вихователь, бабуся)
Називає	<ul style="list-style-type: none"> • своє ім'я, імена членів своєї родини, за зовнішніми ознаками називає стать; • предмети, природне довкілля та його об'єкти, їх сенсорні характеристики (колір, смак, форма, функціональне призначення тощо); • дії членів родини (готує обід, прибирає, миє посуд, шиє); • дії, які виконує під час дослідів; • засоби пересування (автомобіль, потяг), деякі кімнатні рослини, дерева, овочі, фрукти, тварини
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • оперує займенником “Я” та вирізняє себе поміж інших у соціумі; • контактує з рідними і близькими, вихователями у дитячому садку та однолітками; • з предметами-замінниками, добираючи для ігрових дій відповідний колір і форму; • бере участь за вказівкою дорослого у міні-дослідженнях предметів та їх сенсорних характеристик на основі одержаних знань і за допомогою всіх п'яти органів чуття, добирає і групує предмети за їх призначенням (ложка – щоб нею їсти, м'яч – щоб ним гратися); • відтворює процеси самообслуговування під час ігор на побутову тематику (одягає ляльку, вмиває її)

Ліплення

Матеріали та обладнання. Ознайомлення з властивостями глини та пластиліну (м'які, тверді).

Технологічні прийоми. Розвиток уміння відщипувати від цілого шматка глини невеликі шматочки, розкачувати глину між долонями коловими і прямими рухами. Формування уміння ліпити предмети кулястої (тістечка, булочка, яблуко, мандаринки, колобок, кулька, горішки для білочки), циліндричної (стовпчики для паркана, олівці, цукерки, ковбаски) форм.

Малювання

Матеріали та обладнання. Ознайомлення із обладнанням (пензлі, фарби, олівці, фломастери, крейда).

Ознайомлення із творами живопису. Формування здатності впізнавати знайомі сюжети на картинках, емоційно сприймати репродукції картин, ілюстрації до казок. Розвиток естетичного смаку.

Формування чуття кольору. Закріплення назв уже відомих кольорів та ознайомлення з новими (не менше шести кольорів: білий, червоний, чорний, зелений, жовтий, синій).

Предметне малювання. Навчання малюванню прямих вертикальних і горизонтальних ліній (падає дощик, нитки до кульок, олівці, палички, струмочки, парканчики, доріжки), предметів, які складаються з прямих, круглих форм (вишеньки, кульки, м'яч, колобок, бублик). Формування здатності передавати елементарну подібність з предметами або явищами, вміння розташовувати малюнок по всій площині аркуша, малювати пензлями, олівцями, фломастерами, пальцями, добираючи кольори відповідно до задуму. Прищеплення інтересу до занять з малювання.

Аплікація

Матеріали та обладнання. Ознайомлення із фланелеграфом, сенсорними характеристиками матеріалів (папір гладенький, кольоровий). Формування уміння викладати на фланелеграфі (аркуші паперу) готові форми контрастних кольорів, силуети знайомих предметів, тварин, птахів, розміщуючи їх по всій площині аркуша паперу, створювати найпростіші композиції з двох-трьох елементів.

Конструювання

Матеріали та обладнання. Збагачення сенсорного досвіду дитини та задоволення природної потреби у пізнанні під час ознайомлення з різними видами матеріалів та їх конструктивними можливостями, обладнан-

ням для заняття. Розвиток первинних уявлень про просторові відношення між предметами, елементарних дослідницьких задатків, конструкторських здібностей під час ознайомлення з властивостями будівельного матеріалу. Формування умінь створювати будівлі з будівельного матеріалу залежно від призначення (наприклад, доріжки); викладання кубиків, пірамід (наприклад, будинок).

Музика і співи

Матеріали та обладнання. Залучення дітей до розглядання різних інструментів, ознайомлення із зовнішнім виглядом барабана і піаніно.

Розвиток слухової уваги. Розвиток слухової уваги, уміння слухати і зацікавлено, емоційно сприймати зміст, характер вокальних та інструментальних творів, народної і класичної української музики, мелодії, виконані на піаніно та барабані (педагогом або в аудіозапису). Вироблення елементарних навичок культурної поведінки під час слухання музики (бажання слухати уважно, до кінця).

Співи. Розвиток співочих умінь через наслідування співу дорослих. Заохочення до підспівування. Створення позитивного емоційного стану для запам'ятовування невеликих пісень у діапазоні мі-ля.

Музично-ритмічні рухи. Розвиток уміння ритмічно рухатися під музику контрастного характеру (марш, танок), виконувати під музику танцювальні рухи з предметами (прапорці, ляльки, хусточки тощо) і без них та імітаційні. Розвиток задатків до імпровізації танцювальних рухів у танках. Створення позитивної емоційної атмосфери, підтримка радісних емоцій дитини у процесі її музично-рухових танцювальних дій (танці з улюбленою іграшкою, лялькою, брязкальцями, з квітами, листям тощо).

Музично-дидактичні ігри та вправи. Використання музично-дидактичних ігор відповідно до вікових сприймальних можливостей дитини (на вибір музичного керівника).

Свята та дозвілля. Ознайомлення з музичними іграшками (бубен, лялька) та спонукання до їх обігрування, використовуючи музичний супровід. Активізація емоційної сфери під час концертів та інсценівок, підготовлених старшими дошкільниками. Закріплення знань про фланелеграф та підготовча робота з дітьми щодо показу ними спільно з дорослим невеликих казок на фланелеграфі.

<p style="text-align: center;">БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ</p>	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> ◄ про сенсорні властивості матеріалів (папір – білий, кольоровий; глина – м’яка), про обладнання для занять з образотворчого мистецтва (серветка, олівці, пензлики, клей); ◄ про музично-танцювальне мистецтво (пісня, музика, танець)
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> ◄ основні кольори, властивості матеріалів
Називає	<ul style="list-style-type: none"> ◄ матеріали, необхідні для занять з образотворчого мистецтва (фарби, пензлики, олівці, фломастери, глина, папір, тощо), їхні властивості; ◄ деякі музичні інструменти; ◄ шість кольорів
Діє	<p><i>образотворча діяльність:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ◄ упізнає знайомі сюжети, предмети декоративно-ужиткового мистецтва на картинках, емоційно сприймає ілюстрації до казок; ◄ володіє елементарними навичками у малюванні предметів, що складаються з прямих та округлих форм; ◄ використовує набуті технічні прийоми у малюванні, аплікації, ліпленні; ◄ створює будівлі залежно від призначення (будує доріжку, вежу, паркан); ◄ активно досліджує властивості різних матеріалів; <p><i>музично-пісенна діяльність:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ◄ зацікавлено, емоційно сприймає музику та розрізняє її за темпом (швидкий – повільний); ◄ впізнає знайомі пісні та вміє співати спільно з дорослим невеликі пісні у діапазоні мі-ля (тональності ре мажор, фа мінор); ◄ виконує елементарні рухові танцювальні дії, нескладні танці за зразком педагога і самостійно

РОЗВИТОК ІГРОВИХ УМІНЬ ТА НАВИЧОК

Передумови ігрової діяльності. Формування бажання гратися та розширення ігрових інтересів. Забезпечення соціалізації дитини у грі, вироблення навичок поведінки та спілкування у спільній ігровій діяльності як з дорослими, так і з дітьми.

Дитячі іграшки. Розвиток у дітей позитивних емоцій під час ознайомлення та навчання дій з іграшками-забавами, образними іграшками (ляльки, тварини тощо). Формування уміння використовувати іграшки в різних видах ігрової діяльності.

Народні ігри. Ознайомлення з народними іграми відповідно до ігрової ситуації (“дитина плаче” – утішки, забавлянки: “Горошок-квасолька”, “Не плач”, “Вийди, вийди, сонечко”, “Іди, дощику”).

Хороводні ігри. Забезпечення позитивної емоційної атмосфери під час організації хороводних ігор. Розвиток уміння починати і закінчувати гру, підпорядковувати власні дії словесному та музичному супроводу, узгоджувати рухи з рухами інших дітей (“Квочка”, “Галя по садочку ходила”, “Іменинний пиріг”).

Рухливі ігри. Створення умов для різноманітної рухової активності в іграх (безпечність для здоров’я ігрових майданчиків, добір яскравих естетично оформлених атрибутів до ігор, відповідного обладнання та спортивного інвентарю). Навчання кількох рухливих ігор (“Конячки”, “Сова”, “Відгукнися на ім’я”, “Пташки у гніздечку”, “Хованки”, “Дожени мене”). Спонування до вивчення нескладних правил кожної з ігор та стеження за їх дотриманням. Формування та вдосконалення вікових рухливих навичок (бігати зграйкою, ходити навшпиньки, підстрибувати на місці, кружляти, котити, прокочувати, кидати м’яч тощо) та узгодження дитиною власних ігрових дій з діями дорослого та інших дітей. Відтворення у рухливих іграх знайомих персонажів (зайчика, ведмедика, птахів).

Дидактичні ігри та вправи. Забезпечення якісного засвоєння знань з усіх розділів програми. Наприклад:

Розділ I. Гігієна: “Знайди картинку”, “Наші помічники”, “Охайні діти”.

Розділ II. Ігри на формування моральних якостей: “Чарівний промінчик”.

Розділ III. Збагачення словника: “Повтори” (повторення звукосполучень і слів), “Хто як кричить” (звуконаслідування).

Розділ IV. Розвиток розуму: “Багато – мало”, “Кольорові стрічки”, “Чарівна торбинка”, “Що у зайчика в торбинці?”, “Новосілля ляльки”, “Що знайшов ведмедик?”, “Потяг” “Впізнай, хто це”, “У крамниці”.

Використання дидактичних ігор на розвиток дрібної моторики: шнуровання, застібання і розстібання гудзиків, кнопок, гачків, нанизування кілець, настільних друкованих дидактичних ігор (предметне лото, картинки з віршами). Закріплення різних способів дій з дидактичним матеріалом залежно від мети дидактичної гри чи вправи та визначених завдань.

Ігри з піском, водою, снігом та ін. Ознайомлення дітей із сенсорними характеристиками та властивостями природних матеріалів, можливістю їх використання в іграх. Заохочення до дослідницької діяльності у пізнанні якостей і властивостей природних матеріалів за допомогою дотикового та зорового аналізаторів (з вологого піску ліпити “пиріжки”, “пасочки” тощо можна, а із сипкого, сухого – ні; легкі предмети плавають у воді, а важкі – тонуть).

Розвиток самостійності у виборі іграшок-інструментів для ігор з піском і водою (лопатки, совочки, формочки), фантазії, творчості, навичок соціальної поведінки при взаємодії з однолітками. Організація та керівництво іграми з піском, стеження за безпекою для здоров'я дітей під час ігор з піском.

Музично-дидактичні ігри. Формування умінь розрізняти, відтворювати музичні звуки, визначати темп та тембр музики, відтворювати за дорослим легкі танцювальні рухи з лялькою. Розвиток сенсорно-музичних здібностей під час ігор (наприклад, “Ляльку заховаю”).

Театралізовані ігри. Збагачення емоційної сфери під час театральних дійств. Навчання дітей імітаційних рухів, формування умінь передавати характер зображуваного персонажа (голосом, жестами, мімікою, характерною для персонажа походою тощо, наприклад, зайчик стрибає, ведмідь ходить вайлувати), настрій (зайчик веселий, радісний, сумний) за зразком дорослого.

Сюжетно-рольові ігри. Формування передумов сюжетно-рольових ігор: уміння використовувати предмети-замінники, навчання ігрових дій з іграшками у простих елементарних сюжетах. Формування здатності самостійно добирати 1-2 предмети для гри, зайняти себе грою, зосереджено діяти з ігровим матеріалом за зразком і простими правилами. Розвиток найпростіших форм рольової поведінки (мама, водія, лікаря). Спонування до використання як партнера у грі ляльку, ведмедика та ін. Виховання позитивних моральних якостей (доброта, любов до ближніх, взаємодопомога, товариськість, бажання допомагати, проявляти турботу).

Конструкторсько-будівельні ігри. Заохочення дітей до створення простих будівельних конструкцій (доріжки для півника, воріт, загорода для курчат).

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> ◄ про різні види ігор
Розпізнає	<ul style="list-style-type: none"> ◄ види ігор; ◄ розмежує ролі за статтю (дівчинка – мама, бабуся; хлопчик – тато, дідусь)
Називає	<ul style="list-style-type: none"> ◄ предмети, що використовуються у грі, відповідні атрибути та матеріали до ігор; ◄ дії з предметами та правила деяких ігор
Діє	<ul style="list-style-type: none"> ◄ з предметами та іграшками, включаючи нові епізоди до знайомого сюжету; ◄ добирає предмети-замінники, використовує споруди для обігрування; ◄ грає разом із дорослим, наслідуючи його ігрові дії; ◄ виконує ролі мами, лікаря, шофера (1-2 ігрові дії); ◄ узгоджує свої нескладні ігрові дії як з дорослими, так і з дітьми; ◄ застосовує знання про властивості матеріалів у іграх з водою, піском, снігом; ◄ відтворює образні дії деяких персонажів (стрибає, як зайчик, ходить, як ведмедик); ◄ бере участь у спільних іграх з однолітками, керуючись правилами поведінки

Розділ VII

РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ТВОРЧОСТІ

Передумови розвитку здібностей і творчості. Створення пізнавально-розвивального середовища для забезпечення природної потреби дитини у пізнанні предметів та явищ навколишньої дійсності всіма органами чуття. Розвиток дрібної моторики рук для активізації дій, спрямованих на дослідження, експериментування з безпечними для життя та здоров'я предметами. Заохочення до маніпуляцій та маніпулятивних ігор з іграшками та предметами, відтворення музичних та шумових звуків на ударних, клавішних дитячих інструментах. Розвиток довільної уваги, спостережливості, наочно-образного мислення, уяви, фантазії.

Розвиток творчості у мовленнєвій діяльності. Розвиток умінь розповідати за аналогією (2–4 речення) до розповідей дорослих, а також за змістом прочитаних творів, проявляючи фантазію. Заохочення дітей до сприймання та емоційного реагування на ритмічні вірші, римовані рядки, прояву позитивних емоцій за допомогою жестів, міміки, відповідних дій.

Розвиток творчості в образотворчій діяльності. Розвиток здатності сприймати та емоційно реагувати на сюжетні картини, яскраві кольори, пізнавати властивості олівців. Заохочення до проведення ліній (спільно з дорослим, наприклад, малювати яблучко, кульку, ниточки) різними кольорами; до самостійного добору матеріалів, інструментів, кольорів для реалізації задуму в ліпленні, аплікації, малюванні, конструюванні. Підтримка бажання дитини експериментувати з різними матеріалами (піском, глиною, пластиліном, фарбами) та виконувати завдання у різних техніках (прямографія, малювання пальцями, тичками тощо).

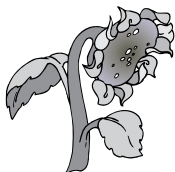
Розвиток творчості у пісенній і танцювальній діяльності. Розвиток здатності сприймати народні пісеньки, забавлянки, колискові, танцювальні рухи (“туп-туп ніжкою” під музику), музику, відчувати її настрій. Спонування до імпровізації під час відтворення вже знайомих пісень, танців.

Розвиток творчості в ігровій діяльності. Заохочення дітей до імпровізації, проявів творчості у різних видах ігрової (імітація звуків, дій, творчі маніпуляції з предметами тощо) та театралізованої (пантоміма, навички передачі характеру персонажів і т. д.) діяльності.

БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ЗАСВОЄННЯ ДІТЬМИ ЗНАТЬ, УМІТЬ ТА НАВИЧОК ЗА РОЗДІЛОМ	
Має уявлення	<ul style="list-style-type: none"> • про предмети навколишнього найближчого оточення, об'єкти природи; • про аплікацію, малювання, ліплення, конструювання, музично-пісенне і танцювальне мистецтво, деякі технологічні прийоми, що стосуються того чи іншого напряму художньо-естетичного розвитку
Діє	<ul style="list-style-type: none"> • радіє новим предметам (іграшкам), активно експериментує з ними, використовує в маніпулятивних іграх; • емоційно, за допомогою міміки, жестів, звуків, дій реагує на прочитані вірші, казки, картини та ілюстрації, музику і пісні;

	<ul style="list-style-type: none"> ◀ виконує найпростіші образні рухи, імпровізує під знайомі мелодії, спів і танцювальні рухи; ◀ легко повторює за дорослими слова, фрази; ◀ виконує разом із дорослим ігрові вправи на римування; ◀ малює, аплікує, ліпить, конструює за власним задумом, спираючись на здобуті знання, вміння, навички; ◀ імпровізує під музику танцювальні рухи
--	--

ДОДАТКИ

Додаток 1

Орієнтовний розпорядок дня для дітей першого року життя

Напрями діяльності	Вік дітей			
	Від нар. до 2,5-3 міс.	Від 2,5-3 міс. до 5-6 міс.	Від 5-6 міс. до 9-10 міс.	Від 9-10 міс. до 1 року
Годування	Вільне вигодування на вимогу дитини	Вільне вигодування на вимогу дитини	6.00, 10.00 14.00, 18.00 22.00 або 3.30	7.30, 11.30 16.00, 19.30 22.00
Неспання	Дитина сама визначає час неспання (активності)	Дитина сама визначає час неспання (активності)	6.00-8.00 10.00-12.00 14.00-16.00 18.00-20.00	6.30-9.30 11.30-14.00 16.00-19.30
Сон	Дитина сама визначає час сну	Дитина сама визначає час сну	8.00-10.00 12.00-14.00 16.00-18.00 20.00-6.00	9.00-11.30 14.00-16.00 19.30-6.30
Масаж, гімнастика	9.30-10.00	10.00-11.00	11.00-12.00	12.00-13.00
Купання	20.30-21.00	19.30-20.00	19.30-20.00	19.00-19.30
Нічне годування	На вимогу дитини	На вимогу дитини	22.00	22.00 (до 10 міс.)

**Орієнтовний розпорядок дня для дітей
другого року життя**

Вік / Час		Напрями діяльності
<i>Від року до півтора</i>	<i>Від півтора до двох</i>	
<i>Вдома</i>		
(6.30) 7.00–7.30	(6.30) 7.00–7.30	Підіймання, ранковий туалет, спілкування, ігри
<i>У дошкільному навчальному закладі</i>		
7.30–8.00	7.30–8.00	Приймання дітей, огляд, ігри, спілкування
<i>Ранкова гімнастика</i>		
8.00–8.30	8.00–8.30	Сніданок
8.30–9.00	8.40–9.10	Предметна та ігрова діяльність
9.00–9.10 9.10–9.20	9.10–9.20 9.20–9.30	Заняття 1 (у підгрупах та індивідуальні)
9.20–9.30		Підготовка до сну, гігієнічні процедури, спілкування
9.30–12.00		Сон перший (на повітрі)
	9.30–11.00	Прогулянка
	11.00–11.30	Повернення з прогулянки і процедури
12.00–12.30	11.30–12.00	Обід
	12.00–15.30	Сон Поступове підіймання, оздоровчі та гігієнічні процедури
12.30–14.00		Прогулянка
14.00–14.10 14.10–14.20		Заняття 2 (у підгрупах та індивідуальні), ігри
14.20–14.30		Водні процедури
14.20–16.30		Сон (другий)

16.30–17.00	15.30–16.00	Полуденок
	16.10–16.25 16.25–16.40	Ігри Заняття 2 (у підгрупах та індивідуальні)
17.00–19.00	17.00–19.00	Прогулянка
До 19.00		Повернення додому
<i>Удома</i>		
19.00–19.30		Вечеря
20.00–20.30	20.30–21.00	Підготовка до сну, гігієнічні процедури
20.30–7.00 (6.30)	21.00–7.00 (6.30)	Нічний сон

**Орієнтовний розпорядок дня для дітей
третього року життя**

Час	Напрями діяльності
<i>Вдома</i>	
7.00–7.30	Підіймання, ранковий туалет, спілкування, ігри
<i>У дошкільному навчальному закладі</i>	
до 8.00	Приймання дітей, огляд, ігри, спілкування
7.50–7.55	Ранкова гімнастика
8.00–8.30	Сніданок
8.30–9.00	Предметна ігрова діяльність
9.00–9.15 9.15–9.30	Заняття 1 (у підгрупах та індивідуальні)
9.30–11.30	Прогулянка
11.30–12.00	Повернення з прогулянки, водні процедури
12.00–12.30	Обід
12.30–15.00	Сон
15.00–15.30	Поступове підіймання, оздоровчі та гігієнічні процедури
15.30–16.00	Полуденок
16.10–16.25	Заняття 2: у 1-ій підгрупі; ігри – у 2-ій підгрупі
16.25–16.40	Заняття 2: у 2-ій підгрупі; ігри – у 1-ій підгрупі
17.00–19.00	Прогулянка
До 19.00	Повернення додому
<i>Удома</i>	
19.00–19.30	Вечеря
20.30–21.00	Підготовка до сну, гігієнічні процедури
21.00–7.00 (6.30)	Нічний сон

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвисте життя : хрестоматія для читання дітям дошкільного віку / упоряд. : Л. В. Лохвицька, Т. К. Андрющенко. – Тернопіль : Мандрівець, 2014.
2. Богуш А. М. Мова дітей. Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / А. М. Богуш / під заг. ред. С. Чередниченко. – Київ : Кобза, 2003. – 144 с.
3. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мови : Підручник / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш / за ред. А. М. Богуш. – Київ : Вища школа, 2007. – 542 с. : іл.
4. Затія-дивоглядія : Як зробити ляльковий театр другом кожної дитини / авт.-упоряд. : О. О. Тимофеева, О. В. Борисенко. – Вид 2-ге, зі зм. та доп. – Тернопіль : Мандрівець, 2014.
5. Коцур Н. Основи педіатрії і гігієни дітей раннього та дошкільного віку : навч. посібник / Н. Коцур. – Чернівці : Книги – XXI, 2004. – 576 с.
6. Лохвицька Л. Виховання здорової дитини в сучасній сім'ї. Сім'я – берегіяна здорової дитини. Навчально-методичний посібник / Л. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2010.
7. Машовець М. Про можливості пренатальної педагогіки // Дошкільне виховання. – 2003. – № 6. – С. 12-13.
8. Народні перлини для маленької дитини / упоряд. О. О. Яловська. – Тернопіль : Мандрівець, 2013.
9. Первушина О. Настільна книга молодої мами. Щасливий малюк: від народження до 2 років: пер. з рос. / О. В. Первушина. – Харків : Вид. група "Основа", 2009.
10. Петриківський первоцвіт. Альбом майбутнього художника. 3-й рік життя / упоряд. : В. І. Купрієнко, Н. О. Міхіна, І. Б. Корінько та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2013.
11. Петриківський первоцвіт : методичний посібник / упоряд. : В. І. Купрієнко, Н. О. Міхіна, І. Б. Корінько та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2013.
12. Піроженко Т. О. Розвивальні ігри та вправи для дітей третього-четвертого років життя / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, І. І. Карабаєва, Т. Л. Гурковська. – 2-ге вид., зі зм. та доп. – Тернопіль : Мандрівець, 2014.
13. Пренатальна і перинатальна педагогіка / авт.-упоряд. : Т. Назаренко, А. Грищенко, Т. Гурковська, О. Долинна та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 80 с.

14. Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку "Радість творчості" / Р. М. Борщ, Д. В. Самойлик. – Тернопіль : Мандрівець, 2013.
15. Розвиток дітей раннього віку в умовах варіативного дошкільної освіти / за ред. Т. М. Доронової, Т. І. Єрофєєва. – М. : Обруч, 2010.
16. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – Київ : Освіта, 1996.
17. Сухар В. Пограй зі мною. Розвивальні ігри та вправи для дітей 2-3 року / В. Сухар. – Харків : Ранок, 2009.
18. Тарасюк В. Ріст і розвиток людини / В. Тарасюк, Г. Титаренко, І. Паламар, Н. Титаренко. – Київ : Здоров'я, 2002.
19. Тимофєєва О. Лялькова вистава – чудова забава / О. Тимофєєва. – Тернопіль : Мандрівець, 2008.
20. Українська мозаїка : книга для читання в дошкільному закладі і родинному колі / Упор. : Н. І. Вакуленко, Л. В. Гураш, О. П. Долинна, О. В. Низковська. – Тернопіль : Мандрівець, 2013.
21. Яловська О. О. Пальчики дошкільнят : розвиваємо руку – розвиваємо мозок / О. О. Яловська. – 2-ге вид. – Тернопіль : Мандрівець, 2013.
22. Доман Г. Как сделать ребенка физически совершенным / Г. Доман, Д. Доман, Б. Хаги. – Москва : Аквариум, 1999.
23. Комаровский Е. О. Начало жизни вашего ребенка / Е. О. Комаровский. – Харків : Фолио, 1996.
24. Лешли Дж. Работать с маленькими детьми, поощрять их развитие и решать проблемы / Дж. Лешли. – Москва : Просвещение, 1991.
25. Масару И. После трех уже поздно / И. Масару. – Москва : Знание, 1992.
26. Сервз М., Сервз У. Ваш ребенок. – Москва : Крон-пресс, 1999.
27. Спок Б. Ребенок и уход за ним. – Москва : Фаир, 1995.
28. Субботский Е. В. Ребенок открывает мир : Кн. для воспитателя детского сада / Е. В. Субботский. – Москва : Просвещение, 1991. – 207 с. : ил.
29. Шпиц Р. Первый год жизни / Р. Шпиц. – Москва : Академический проект, 2006.
30. Цвейбек М. Воспитание двухлетнего ребенка / М. Цвейбек. – Москва : Росмэн, 1998.
31. Цвынтарный В. Играем пальчиками и развиваем речь. – Санкт-Петербург : Лань, 2000.
32. Чемберлен Д. Разум вашего новорожденного ребенка / пер. с англ. – Москва : Независимая фирма "Класс", 2004.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

КАЛУСЬКА Любомира Василівна

Комплексна програма
розвитку, навчання і виховання
дітей раннього віку
“СОНЯШНИК”

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Керівник проекту *Б. Фенюк*
Головний редактор *І. Дворницька*
Завідувачка редакції *Т. Ухіна*
Редактор *С. Карімова*
Літературний редактор *А. Семенова*
Технічний редактор *А. Трут*
Обкладинка *О. Курила*

Формат 60x84 / 16. Ум. друк. арк. 6,1.

Видавництво “Мандрівець”, 46400, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 18.
Тел. (0352) 43-39-62, 42-39-62, тел./факс (0352) 52-43-38.
<http://mandrivets.com>

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 3650 від 22. 12. 2009 р.
Друк із готових діапозитивів: ПП “Коло”, м. Дрогобич, вул. Бориславська, 8.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 498 від 20. 06. 2001 р.

СОЛЯШНИК

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА

розвитку, навчання і виховання
дітей раннього віку

- ✓ **НЕМОВЛЯТКО:**
розвиток, навчання і виховання дітей
першого року життя

- ✓ **МАЛЯТКО:**
розвиток, навчання і виховання дітей
другого року життя

- ✓ **МОВЛЕНЯТКО:**
розвиток, навчання і виховання дітей
третього року життя

www.mandrivets.com

ISBN 978-966-634-843-5

9 789666 348435